

Modalni realizam Davida Lewisa

Matijevac, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:260:805010>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repozitorij Fakulteta filozofije i religijskih znanosti

Repozitorij diplomskih i doktorskih radova

Repository / Repozitorij:

[REPOSITORY OF FACULTY OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES - Repository of master's thesis and phd](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI

Ivan Matijevac

Modalni realizam Davida Lewisa

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI

Diplomski studij filozofije

Ivan Matijevac

Modalni realizam Davida Lewisa

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Dalibor Renić

Zagreb, 2022.

Izjavljujem da sam ovaj rad napisao samostalno koristeći znanje stečeno tijekom studija i navedenu literaturu.

Zahvaljujem se svom mentoru doc. dr. sc. Daliboru Reniću, zbog kojeg sam na početku studija zavolio filozofiju i koji je na kraju mojeg studija prihvatio mentorstvo za pisanje ovog rada. Također se zahvaljujem na uloženom vremenu i vrlo korisnim smjericama koje su mi pomogle pri izradi ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem se svojoj obitelji i prijateljima na podršci i motivaciji, bez njih ovaj diplomski rad ne bi bio dovršen.

Na koncu, zahvaljujem svojoj Karli, koja je izabrala slušati o modalnom realizmu i ostalim filozofskim temama kada nitko drugi nije te na pomoći i strpljenju prilikom pisanja ovog rada.

Ivan Matijevac

Sažetak

Modalni realizam Davida Lewisa

Cilj ovog rada jest analizirati usustavljenu teoriju modalnog realizma autora Davida Lewisa te izložiti argumente na kojima autor gradi svoju teoriju, kao i prigovore alternativnim teorijama i odgovore na prigovore vlastitoj teoriji. Modalni je realizam teorija pomoću koje Lewis rješava niz problema koji proizlaze iz modalnih pojmova nužnosti i mogućnosti. Modalni realizam je teorija prema kojoj postoji beskonačni broj mogućih svjetova koji postoje usporedno s našim aktualnim ili ono što nazivamo našim stvarnim svijetom. Prema modalnom realizmu, svaki od tih načina (ili modusa) na koji bi neki svijet mogao biti, jest način na koji neki svijet jest. Drugi su svjetovi tako konkretni – kao što je i naš svijet konkretan; izolirani – oni se ne nalaze u prostornovremenskim i uzročno-posljedičnim vezama s našim svijetom; i zbiljni – na isti način na koji mi nazivamo naš svijet zbiljskim, stanovnici drugih svjetova nazivaju svoj svijet zbiljskim. Glavna je odrednica modalnog realizma upravo Lewisovo poimanje zbilje za koju smatra da je indeksikalan pojam za razliku od ostalih filozofa koji zbilju smatraju apsolutnom. Na koncu smo odgovorili je li cijena prihvatanja modalnog realizma – s njezinim odudaranjem od zdravorazumskog poimanja zbilje – previsoka ili nije.

Ključne riječi: modalni realizam, David Lewis, mogućnost, nužnost, modalnost, zbiljnost

Summary

Modal realism by David Lewis

The main goal of this paper is to analyze the systematic theory of modal realism authored by David Lewis and to present the arguments on which the author builds his theory, as well as objections to alternative theories and answers to objections to his own theory. Modal realism is the theory according to which Lewis solves a series of problems arising from the modal notions of necessity and possibility. Modal realism is the theory that there are an infinite number of possible worlds that exist parallel to our current or what we call our real world. According to modal realism, each of these ways (or modes) in which a world could be is a way in which some world is. Other worlds are concrete – just as our world is concrete; isolated – they are not in space-time and cause-and-effect connections with our world; and real – in the same way that we call our world real, the inhabitants of other worlds call their world real. The main determinant of modal realism is specifically Lewis' understanding of reality, which he considers to be an indexical concept, unlike other philosophers who consider reality to be absolute. In the end, we answered whether the price of accepting modal realism – with its deviation from the common sense understanding of reality – is too high or not.

Keywords: modal realism, David Lewis, possibility, necessity, modality, reality

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Razvijanje teorija i povijesni presjek mogućih svjetova – kontekstualizacija problema ...	5
1.1 Modalnost	5
1.2 Zašto modalnost?	7
1.3 Što je to (mogući) svijet?	9
1.4 Kvantna mehanika – teorija o višestrukosti svjetova <i>MWI</i>	12
1.5 Konkretizam i apstrakcionizam	14
1.6 Modalni nihilizam – eliminativistička pozicija i realizam Alexiusa Meinonga	17
2. Modalni realizma Davida Lewisa – razvijanje teorije u djelima i opći prigovori.....	19
2.1 Predfilozofska intuicija.....	19
2.2 Kakvi su to (mogući) svjetovi?	22
2.2.1 Izoliranost.....	23
2.2.2 Konkretnost	27
2.2.3 Punoća	28
2.3 Interpretacija modalnog realizma kroz kritike.....	29
2.4 Zašto odbacujemo alternative?	33
3. Suprotstavljanje aktualnosti i zbiljnost – indeksikalnost svjetova	39
3.1 Zbiljnost i aktualnost	39
3.2 Lewisov prikaz zbilje kao indeksikalan pojam.....	40
3.3 Aktualizam Alvina Plantinga kao odgovor na modalni realizam i indeksikalnost....	43
Zaključak	48
Literatura	51

Uvod

Lagano je zamisliti da su stvari mogle biti drugačije nego što su sada. Autor ovog teksta mogao je imati plavu boju kose, a ne smeđu i mogao je biti visok dva metra, a ne dvadeset centimetara niže od toga. Isto tako, moglo je biti da autor ovog teksta ne piše o modalnom realizmu na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti, već da piše o temi rektifikacijske kolone s uređajem za povrat topline na Fakultetu strojarstva i brodogradnje. Možemo si zamisliti moguće situacije i na makro-razini. Svjetski su se ratovi mogli drugačije završiti, kulture su se mogle drugačije razvijati, razna otkrića i izumi mogli su zauvijek ostati skriveni čovjeku. Svakako možemo zamisliti i da se povijest mogla tako odvititi da se umjesto u organizmu kojeg danas nazivamo *homo sapiens* nikada nije razvila racionalnost, te da umjesto čovjeka, ovaj rad upravo piše neka vrsta razumnog guštera.

Ovo su načini na koje je svijet mogao biti, njegove različite mogućnosti i njegove različite aktualizacije. Ovakvih mogućnosti ima mnogo, ipak, rekli bismo da je svijet samo na ovaj način i samo ovaj svijet kakvoga vidimo oko sebe onaj pravi svijet, dok svi ostali svjetovi, kakvi god oni bili, nisu stvarni. Dakako, da nas netko pokuša uvjeriti da ovo nije jedini i pravi svijet možda bismo mu odgovorili da mu fali par dasaka u glavi te bismo njegove nevjerovatne iskaze vjerojatno pripisali posljedicama shizofrenije. Ukoliko se netko ipak susreo s nekom vrstom metafizike, ove postavke zvučale bi mu kao nebulozne metafizičke spekulacije koje teško imaju svoje utemeljenje. Isto tako, lagano si možemo zamisliti iskaz poput „dva plus dva je četiri“ kao nezamislivo neistinit sud. Bez obzira kako se povijest odvila, pada li vani kiša ili ne pada, hodamo li mi ili trčimo, padaju li vani sjekire ili ne – ništa neće utjecati na to da će zbroj brojeva dva i dva uvijek biti četiri.

Dakle, činjenica je da su se neke stvari uistinu mogle odvititi drugačije, na mnogo različitih načina. Također je činjenica da imamo neke nužne sudove koji uvijek vrijede i uvijek će vrijediti, bez obzira na sve druge situacije. Spomenute činjenice potaknule su filozofsko razmišljanje o istinitosti iskaza o mogućnostima i nužnostima pa se u analitičkoj filozofskoj tradiciji razvija potreba da se pronađe svojevrsni *alat* koji bi nam pomogao u rješavanju logičkih problema definiranja istinitosti ovih mogućnosti i nužnosti, tj. razvila se potreba za određivanjem istinitosti ovih iskaza. Mogućnost i nužnost često nazivamo modalnim pojmovima, a u srži njihove semantike nalazi se govor o mnoštvu mogućih svjetova. Današnji govor o modalnosti nezaobilazan je bez mogućih svjetova, no čemu on zapravo služi, zašto nam je ovaj alat koristan? Filozofi koje ćemo u ovom radu spomenuti su argumentirali kako ideja

mnoštva svjetova na elegantan način rješava probleme modalnosti pa bi je stoga trebali i prihvatiti.

Prema teorijama o mnoštvu svjetova postoji beskonačni broj mogućih svjetova koji postoje na ovaj ili onaj način, usporedno s našim aktualnim ili ono što nazivamo pravim, tj. našim stvarnim svijetom. Terminologija mogućih svjetova nije novina. Ona se pojavljuje već u Leibnizovoj filozofiji, no govor o mogućim svjetovima se uglavnom u suvremenoj filozofiji povezuje sa govorom unutar metafizike modalnosti ili modalne logike. Ovaj način rješavanja problema modalnosti nije u potpunosti usustavljen sve do 1960-tih godina kada je u potpunosti razvijena terminologija modalne logike. Od onda su se razvile brojne teorije koje koriste alat mnoštva svjetova svaka na svoj način.

U ovom radu definirat ćemo neke od tih teorija koje su sustavnije razrađene od onih koje to nisu. Ipak, jedna teorija odstupa svojim neobičnim postavkama od ostalih teorija, a riječ je o teoriji Davida Lewisa koju najčešće nazivamo modalni realizam. Usprkos njezinoj neobičnosti, cilj ovoga rada bit će analizirati ovu teoriju i načine na koje ona rješava probleme modalnosti, ali i kritike i odgovore na kritike s kojima se ova teorija suočava. Utvrdit ćemo kako je teorija modalnog realizma jedan originalan i prije svega jako zanimljiv i dosjetljiv način rješavanja problema koje vežemo uz modalnost. Ipak, Lewis ističe kako ovo nije jedino moguće rješenje i kako su druga rješenja respektabilna, no smatra da je njegov modalni realizam svakako najbolji.

Upravo zato što ova teorija na prvi pogled svojim postavkama odudara od zdravog razuma, postavlja se pitanje: Zašto se njome uopće baviti i kako je ona relevantna? Smatramo da je teorija modalnog realizma bitna barem u tome da filozofe stavlja u stanje otvorenosti na alternativne ideje, tj. pokazuje nam da neke ideje nije tako lako odbaciti. Lewis stoga zaslužuje širu publiku, pošto je njegova filozofija puna misaonih provokacija i argumenata koji proširuju pogled filozofa (Nolan, 2005, 1), a za razliku od nekih drugih filozofa suvremene filozofske misli, Lewisovi argumenti su direktni i bez okolišanja. On nam pokazuje kako teorije ne možemo s lakoćom odbacivati, pogotovo ako se one oslanjaju na jake i konkretne argumente. Upravo se iz ovog razloga i bavimo ovom teorijom. Ona je svakako zanimljiva kao sami filozofski koncept, ali ona sa sobom vuče i jake filozofske argumente na koje su filozofi svakako bili pozvani odgovoriti. Teorija modalnog realizma nije prošla ispod radara većine filozofa suvremene metafizike.

Polazišna točka bit će nam kontekstualizacija terminologije i relevantnih alternativnih teorija mnoštva mogućih svjetova. Primarno ćemo saznati koji je iskon modalnosti, naime, zašto su se filozofi uopće počeli koristiti mogućim svjetovima, koja je bila njihova primjena unutar suvremene metafizike i zašto je do potrebe tog alata uopće došlo, te na koncu, kako je govor o mnoštvu svjetova povezan s modalnošću. U prvom ćemo dijelu odrediti osnovne pojmove modalnosti koji će nam koristiti kao putokazi lakšeg shvaćanja što je zapravo modalnost ili što mislimo kada kažemo da je nešto zbiljski svijet ili mogući svijet te napraviti svojevrsni uvod u neke od pitanja što ćemo ih kasnije unutar različitih teorija odgovoriti. Što je bilo problematično da su teorije o mogućim svjetovima trebale nastati? Zašto moguće svjetove promatramo upravo kao filozofski koncept i što on rješavaju, koja je zadaća mogućih svjetova? To će biti glavna pitanja prvog dijela.

Također, kontekstualizirajući teme mogućih svjetova prikazat ćemo i povijesni presjek razvoja ovih teorija. Važno je napomenuti kako još uvijek nema univerzalne teorije modalnosti koja bi se nekako mogla primjenjivati na opću modalnost stoga ćemo prikazati opće prihvaćene pravce što se spominju u literaturi. Također ćemo napraviti distinkciju između filozofskih koncepcija mogućih svjetova i mogućih svjetova u kvantnoj fizici u svrhu jasne razdiobe koju je potrebno uočiti – naime, mogući svjetovi kvantne fizike i filozofski mogući svjetovi potpuno su različiti koncepti. Spomenuto bi nam trebalo služiti kao kratki uvod u problematiku i ponuditi odgovore na neka od pitanja što ih čitatelj na početku rada ima, ali će nam i pomoći da shvatimo neke prigovore i odgovore na prigovore što ih Lewis kasnije iznosi. Započet ćemo, stoga, od razlike između filozofskog govora od govora kvantne fizike o mogućim svjetovima i tzv. *many-worlds interpretation*. Zatim ćemo prijeći na filozofske postavke dviju vodećih koncepcija mogućih svjetova – konkretizma i apstrakcionizma. Na koncu ćemo ukratko spomenuti i negiranje postojanja mogućih svjetova, tj. prikazati pozicije i filozofe koji smatraju da mogući svjetovi ne rješavaju probleme unutar modalne logike i metafizike. U svakoj podjeli susrest ćemo se sa nekim filozofima te predstaviti neke postavke njihovih teorija iz kojih ćemo vidjeti zašto pripadaju određenim koncepcijama mogućih svjetova.

U drugom dijelu rada analizirat ćemo Lewisovu teoriju modalnog realizma. Koji su uopće razlozi zašto bismo trebali prihvatiti Lewisovu teoriju i na čemu autor gradi argumente. Započet ćemo s osnovnim pojmovima koji su bitni za ovu teoriju. Odgovorit ćemo na pitanje koje su točno filozofske implikacije modalnog realizma. U sklopu ovog rada ipak nećemo ulaziti u detaljnu primjenu modalnog realizma u svakom području poput npr. u primjenu modalnog realizma unutar filozofije uma i sl. U sklopu ovog rada promotrit ćemo samo osnovne

postavke modalnog realizma, kao i kritike i odgovore na kritike, iz tog ćemo razloga zaobići vrlo opsežne rasprave o transsvjetskim identitetima¹ i Lewisovim postavkama teorije parnjaka. Također ćemo morati ostaviti po strani govor o samom modalnom realizmu na djelu, poput njegove primjene na modalitet, razrađena pitanja bliskosti i sličnosti među svjetovima, objašnjavanja različitih pojmova sadržaja i pružanja prikaza svojstava.

U trećem dijelu rada bavit ćemo se jednim dijelom Lewisove teorije koji smatramo najzanimljivijim i dio koji filozofe najviše ostavlja u čudu. To je upravo onaj aspekt koji je najzanimljiviji, a budi u čitatelju neobičnu potrebu zadovoljavanja svoje unutrašnje znatiželje. U pitanje se dovodi zdravorazumsko poimanje pojedinca prema kojem je samo svijet koji nastanjuje aktualan, tj. on je jedini koji je stvaran, dok su drugi svjetovi samo mogući, ali nisu stvarni. Prema Lewisu, svi svjetovi su stvarni i konkretni pa tako i mogući svjetovi. U sklopu ovog poglavlja kao primarnu usporedbu koristit ćemo aktualističku teoriju Alvina Plantinge čije je rješenje modalnih problema dijametralno suprotno ovakvom konkretističkom i indeksikalnom pogledu na svjetove.

Pitanje koje ostaje za kraj jest, je li cijena koju treba platiti kako bi ova teorija opstala previsoka, kako neki filozofi tvrde, ili nije? Rješava li ova teorija probleme koji su stavljeni pred nju ili ona to ne rješava? U zaključnom ćemo dijelu, stoga, napraviti konačnu prosudbu modalnog realizma i njegovih kritika te odgovoriti na pitanje je li teorija modalnog realizma postavila više pitanja nego što je ponudila odgovora.

¹ Spomenut ćemo transsvjetski identitet samo u slučaju argumentacije za postavke same teorije, no nećemo ulaziti u njegovo cjelovito određenje

1. Razvijanje teorija i povijesni presjek mogućih svjetova – kontekstualizacija problema

Pojmovlje kojim ćemo se baviti u sklopu modalnosti i modalnog realizma nije uvijek potpuno jasno. Iz tog razloga na svakom uvodu o filozofskim raspravama stoje svojevrсни putokazi – ili odgovori na pitanje koje se uvijek pojavljuje na početku rasprava o filozofskim temama – „što mislite kada kažete P?“. U ovom ćemo poglavlju prikazati pojmove koji će nam pomoći kako bismo lakše shvatili teorije koje stoje pred nama. Također ćemo promotriti i različite skupove teorija koje nam nude odgovore na pitanja o mogućim svjetovima i modalnosti.

Možemo slobodno reći kako su problemi mogućnosti, mogućih individuuma, objekata i svjetova jedni od najtežih izazova suvremene metafizike (Terekhovich, 2016, 1). Filozofi su uložili velike napore kako bi ove pojmove suvremene metafizike odredili tako da oni što više odgovaraju istini. Iako postoje mnoga tumačenja ovih pojmova, nije moguće obuhvatiti svako od njih, stoga ćemo prikazati samo pojmove koji će nam se koristiti u daljnjem razumijevanju ovog rada.

Svakako pojam s kojim se prvo susrećemo, a koji nije sasvim jasan, jest pojam modalnosti. Stoga prvo valja prikazati što je modalnost, kao pojam koji je poznat još iz antičke filozofije, a danas se spominje u kontekstu govora o mogućim svjetovima. Zatim ćemo odgovoriti zašto su se filozofi krenuli baviti modalnošću, tj. što je točno bilo problematično s modalnim iskazima. Nadalje, odgovorit ćemo što točno znači svijet, a posebno mogući svijet. Svjetovi, kao što ćemo vidjeti, osnovni su pojmovi pomoću kojih razumijemo modalnost te na koncu i modalni realizam.

1.1 Modalnost

Prvo pitanje na koje moramo ponuditi odgovor jest: Što je to modalnost i čime se ona bavi? Modalnost se u prvom redu bavi podlogom modalnih iskaza. Ovi iskazi nam ne govore ništa o nekom činjeničnom stanju stvari, već nam govore o istinosnoj vrijednosti modalnih iskaza. Modalni su iskazi (ili modalne činjenice), najjednostavnije rečeno, oni koji nam daju

odgovore na pitanja što je nemoguće, moguće ili ono što je nužno (Mallozzi, Vaidya i Wallner, 2021), tj. oni upućuju na moduse ili načine na koje stvari jesu. Dakle, govor o modalnosti možemo izjednačiti s govorom o tome što je nužno i što je moguće (Nolan, 2005, 51). Mogućnost i nužnost su dva temeljna modalna pojma. Odgonetnut ćemo zašto je modalnost u kratkom vremenskom razmaku dobila toliko pozornosti i kako je povezana s ostalim pojmovima što ćemo ih u ovom radu spominjati. Modalnost pronalazimo u raznim filozofskim disciplinama pa ju s obzirom na njih dijelimo na logičku modalnost (nešto je nemoguće jer krši logička načela), analitičku modalnost (nemoguće je da netko bude neženja i oženjen), epistemičku modalnost (nešto se može znati ili vjerovati) itd. (Lewis, 2011, IX).

U sklopu ovog rada primarno ćemo se baviti metafizičkom modalnosti. Ukratko možemo reći kako je glavno pitanje metafizike modalnosti sljedeće: Kada se bavimo iskazima mogućnosti ili nužnosti neke situacije ili objekta, što točno određuje istinitost ili ne-istinitost tih iskaza? (Parent, 2012). U uvodu smo spomenuli situaciju u kojoj je moguće zamisliti da su se stvari dogodile drugačije nego što su trenutno na stvari. Autor ovog teksta mogao je obojati kosu u crveno. Nema osobe koja se s tim iskazom ne bi složila i zaključila, s potpunim pravom, da je on istinit, jer uistinu, impulzivno (ili promišljeno) nije teško zamisliti da se autor ustao sa stolice, zakazao termin kod frizera i promijenio boju kose u crvenu.

No ipak, znamo da istinosnu vrijednost nose iskazi koji su trenutno na stvari npr. kiša pada upravo sada je istinito akko kiša uistinu upravo pada na mjestu gdje se promatrač u tom trenutku nalazi. No, ja nisam promijenio boju kose u crvenu, ali intuitivno je istinito da sam to mogao učiniti. Vidimo kako su istinosne vrijednosti dva spomenuta iskaza različite. Ako istinosnu vrijednost činjenica nose istine poznate stvarnim iskustvom ili opažanjem (poput toga da je istina da je stol na kojem pišem drven jer osjetilima opažam da je on drven) ili nešto što se jednostavno zna da je istina (poput iskaza *Zbroj dva i dva daju četiri*), što definira istinitost modalnih iskaza?

Mogli bismo uzeti jedan oblik modalnosti kao primitivan, tj. osnovni. Primitivni iskazi bit će bitni u Lewisovoj teoriji, ali i modalnosti općenito, a oni predstavljaju iskaze koji se ne mogu raščlaniti u jednostavnije oblike te su oni ili istiniti ili lažni, ali ne mogu biti oboje. Ukoliko uzmemo pojam nužnosti kao primitivan, onda možemo reći kako je neki iskaz istinit ukoliko nije nužno da nije istinit, a da je nemoguće da je istinit ako je nužno da nije istinit. No, ovakvo nas definiranje traži da nedefinirani modalni izraz nužnosti definiramo. Stoga je

postojala potreba da se modalne pojmove reducira na nemodalne pojmove. Filozofi su to ostvarili u vidu govora o mogućim svjetovima.

Modalne se činjenice tumače kao činjenice o mogućim svjetovima gdje je zbiljni, stvarni, aktualni svijet, samo jedan od mnoštva tih mogućih svjetova. Dakle, u modalnoj metafizici ili logici kaže se da je istina sljedeće: p je moguće akko postoji barem jedan mogući svijet u kojem je p na stvari, dok je q nužno akko je q na stvari u svakom mogućem svijetu (Parent, 2012). Oznaka za nužnost prema tome nosi oznaku operatora kvadrat – \square , dok oznaka za mogućnost nosi oznaku operatora romb – \diamond . Spomenuti primjer s obojanom kosom, stoga, prema modalnoj metafizici, istinit je ako postoji barem jedan od mogućih svjetova u kojem autor ovog teksta ima kosu crvene boje. Spomenutu situaciju mogli bismo zapisati na sljedeći način:

\diamond za nekog pojedinca x , x je čovjek i x ima crvenu kosu, dok je

\square za sve pojedince x , ako je x čovjek, onda je x sisavac (usp. Lewis, 2011, 14).

No, čini se kako smo govor o istinitosti spomenutih modalnih iskaza samo zamijenili govorom o mogućim i nužnim svjetovima, zapravo ništa novo nismo rekli o tome jesu li ti iskazi istiniti ili nisu. Iskaz *autor je mogao imati crvenu kosu* intuitivno je istinit, no zašto ga smatramo istinitim? Modalna se metafizika bavi upravo pitanjem o tome kakvi su to mogući ili stvarni svjetovi.

1.2 Zašto modalnost?

Možda još do sada nije jasno zašto je bilo potrebno da se alat mnoštva svjetova uvede kada se govori o modalnosti. Naime, što je to toliko problematično s ovim pojmovima da se nije moglo objasniti već korištenim alatima logike. Odgovor možemo pronaći ukoliko promotrimo dvije problematičnosti modalnosti na koje kritičari ukazuju.

Prva problematičnost se javlja kod samih postavki modalnih pojmova. Kritičari modalnih pojmova bi stoga rekli kako govor o modalnosti nema utemeljenje u empirijskom suočavanju sa svijetom (Loux, 2010, 178). Nema smisla govoriti o modalnim pojmovima mogućnosti kada to nisu činjenična stanja ovog stvarnog svijeta. Prema prigovorima empiričara, govor o mnoštvu svjetova trebalo bi odbaciti te njegovu korisnost promatrati samo u vidu jezika kojim se modalni

iskazi izražavaju. Dakle, nužno je da je dva plus dva jednako četiri samo zato što se tako lingvistički izražavamo kada želimo lingvistički kazati da je zbroj dva i dva jednako četiri, nema potrebe uvoditi terminologiju ili postojanje mogućih svjetova.

Druga problematičnost je novijeg datuma, a pojavljuje se upravo na području logike i filozofije jezika. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća filozofi su ustvrdili sljedeće: Da bi neki korpus diskursa ili skup rečenica bio u skladu s nekim standardom – korpus diskursa ili skup rečenica morao bi biti ekstenzijski. Kako bi korpus diskursa ili skup rečenica bili ekstenzijski

svaka njegova rečenica mora biti takva da supstitucija njezinih sastavnih termina koreferencijskim izrazima ne preinačuje istinitosnu vrijednost rečenice. Dva su singularna termina koreferencijska ako imenuju istu stvar; dva su generalna termina koreferencijska ako su istiniti o ili zadovoljenim istim predmetima; a za dvije se rečenice može reći da su koreferencijske ako imaju istu istinitosnu vrijednost (Loux, 2010, 179).

Promotrimo sljedeće istinite rečenice koje imaju istu ekstenzijalnost:

- (1) Svi Karlini psi su sisavci: $\forall x(Px \rightarrow Sx)$.
- (2) Svi Karlini kućni ljubimci su sisavci: $\forall x(Kx \rightarrow Sx)$.

Ukoliko ove istinite iskaze zamijenimo njihovom negacijom, vidimo kako nužno slijedi da su oba neistinita.

- (3) Nije tako da su svi Karlini psi sisavci: $\neg \forall x(Px \rightarrow Sx)$.
- (4) Nije tako da su svi Karlini kućni ljubimci sisavci: $\neg \forall x(Kx \rightarrow Sx)$.

Za sada se sve čini u redu. Problem nastaje kada uvedemo iste iskaze unutar modalnosti.

- (5) Nužno, svi Karlini psi su sisavci: $\Box \forall x(Px \rightarrow Sx)$.

Prema prijašnjem primjeru supstitucije trebalo bi slijediti:

- (6) Nužno, svi Karlini kućni ljubimci su sisavci: $\Box \forall x(Kx \rightarrow Sx)$,

što je intuitivno pogrešno jer bi Karla mogla imati i pauka kao kućnog ljubimca stoga iskazi modalne logike ne zadovoljavaju uvjet ekstenzionalnosti (Menzel, 2021b). Upravo iz ovog razloga kritičari prigovaraju kako modalnim pojmovima nema mjesta u ozbiljnoj filozofiji.

Promatrajući primarno drugi prigovor što ga kritičari modalnih pojmova prave, dolazimo do teorija o mnoštvu svjetova. Naime, logičari u kasnim pedesetima i šezdesetima počinju tumačiti modalne pojmove koristeći se nemodalnim leibnizovskim poimanjem svijeta kao jednog od mnoštva svjetova. Modalni su logičari, stoga, kao odgovor na prigovore ponudili

rješenje prema kojem govor o nužnosti i mogućnosti ima svoje utemeljenje, ako ne u ovom svijetu, onda u mogućim svjetovima. Dakle, da bi iskaz bio nužno istinit znači da je nužno istinit u svakom mogućem svijetu (pa tako i našem zbiljskom svijetu), a da je moguće istinit ako je moguć u ovom ili nekom drugom svijetu (Loux, 2010, 182).

Metafizičari modalnosti duboko su uvjereni da govor o mogućim svjetovima ima duboko intuitivno utemeljenje na sljedeći način:

Svi mi vjerujemo da bi stvari bile mogle biti na drugačiji način. To znači, vjerujemo da je način na koji stvari zbiljski jesu samo jedan od mnogih različitih načina na koje bi stvari mogle biti. No ne samo da vjerujemo da postoje mnogi različiti načini na koji bi stvari mogle biti nego mi smatramo da različiti načini na koje bi stvari mogle biti tvore ono što naša predfilozofska modalna vjerovanja čini istinitima. Ako vjerujemo da je nešto takvo i takvo nužno (da ono mora biti zbiljsko), ono u što vjerujemo jest da bi, pod pretpostavkom bilo kojeg načina na koji bi stvari bile mogle biti, nešto takvo i takvo bilo zbiljsko. Kao što kažemo, ono bi bilo zbiljsko bez obzira na okolnosti. Slično, ako vjerujemo da je nešto moguće (da bi bilo moglo biti zbiljsko), ono u što vjerujemo jest da postoji neki način na koji bi se stvari bile mogle odvijati takav da, da su se odvijale na taj način, ono bi bilo zbiljsko (Loux, 2010, 183).

Upravo iz tog razloga, modalni metafizičari tvrde da je uvođenjem mogućih svjetova riješena problematika modalnosti, tj. ona je samo proširenje zdravog razuma tako da se kvantificira samo nad određenim svijetom – stvarnim ili mogućim.

1.3 Što je to (mogućí) svijet?

Kada govorimo o semantici mogućih svjetova trebali bismo definirati što mislimo kada kažemo stvarni svijet ili mogućí svijet. Dakako, intuitivno, zdravorazumski, svi znamo što je stvarni svijet te smatramo kako možda nema potrebe ovaj pojam dalje definirati. Ipak, ovaj je pojam podložan mnogim različitim interpretacijama, stoga je naša filozofska zadaća rastumačiti ovaj pojam za koji neki smatraju da je zdravorazumski jasan – jer zdravi razum nije jedini autoritet u filozofskoj misli.

Najjednostavnije objašnjenje koje filozofi koriste jest to da je svijet (općenito) sve što je na stvari, sve što postoji (ono aktualno, zbiljsko, što god to značilo). Malo preciznije rečeno, kada govorimo o svijetu (bez obzira bio on stvaran ili moguć), možemo reći kako je on individualan, potpuno koherentan i uređen ili neki interno ujedinjeni skup objekata sa zajedničkim svojstvima (Terekhovich, 2016, 6). Vrlo je bitno napomenuti kako unutar tog svijeta, objekti ili individuumi moraju biti konzistentni i stabilni. Također, objekte unutar

jednog svijeta možemo razumjeti jedino promatrajući ih kao da su prostornovremenski i uzročno-posljedično povezani. Ako se u nekom od mogućih svjetova odlučimo na bojanje kose i uistinu obojimo kosu, ne možemo smisleno zaključiti kako u tom slučaju kosa nije obojana. Jedino pod tim vidikom moguće je razlikovati jedan svijet od drugog, bez obzira kakav taj svijet bio. Možemo reći kako je ovaj svijet kojeg trenutno nastanjujemo, stoga, stvaran, dok su mogući svjetovi neki drugi način na koji je ovaj svijet mogao biti, ali to nije.

Mogući je svijet, dakle, maksimalna mogućnost – kompletni set situacija koje su se mogle dogoditi, ali nisu. Stoga vidimo kako je svijet općenito nešto maksimalno, što znači da jedan svijet ne može biti dio drugog svijeta. U slučaju stvarnog svijeta – svijet je skup situacija koji se maksimalno stvarno dogodio. U slučaju mogućeg svijeta – svijet je skup situacija koji se maksimalno moguće dogodio (Nolan, 2006, 52).

No, kao što smo rekli postoje različite interpretacije onoga što nazivamo jednim mogućim svijetom. Peter van Inwagen na početku svojeg članka iz 1986. godine naslova *Dva koncepta mogućih svjetova* piše kako je do 1970-tih govor o mogućim svjetovima kod filozofa izazivao podsmijehe te kako su tek u vrijeme njegovog članka podsmjesi nestali, a mogući svjetovi su se krenuli koristiti kao respektabilni filozofski alat (van Inwagen, 1986, 185). Stvari u svijetu su se mogle odviti na drugačiji način nego što je to zapravo slučaj, ipak ukoliko se situacija nije stvarno dogodila možemo zaključiti kako ona ne postoji u stvarnosti (Nolan, 2006, 53).

Kao što smo već spomenuli, pojam *mogući svjetovi* podložan je mnogim različitim interpretacijama te su autori koji se bave ovim temama upoznati s tim problemom različitim interpretacija. Iako postoje različite interpretacije, moguće je napraviti svojevrstu konceptualnu analizu pojma kako bismo uvidjeli što različite grane misle pod pojmom mogući svijet. Dvije se bitne analize pojavljuju u literaturi. Prva analiza koju pravi Daniel Nolan i koju smatramo da je bitna i korisna, a definira moguće svjetove kao i) zdravorazumsku koncepciju te ii) kao koncepciju koja se pravi isključivo kada se govori o ontologiji mogućih svjetova. Druga analiza koju pravi Peter van Inwagen prikazuje metafizičku analizu mogućih svjetova, prema kojoj svjetove dijeli na konkretne i apstraktne.

Konceptualna analiza koju pravi Nolan donosi, kako i on sam kaže, novinu koja do sada nije bila uključena u podjelu koju iznosi van Inwagen. Prva koncepcija je ona koju često koriste oni koji upotrebljavaju predteorijski razgovor o mogućim situacijama kada raspravljaju o problemima koji uključuju modalna pitanja (Nolan, 2002, 5). Ovaj koncept uzima nominalnu vrijednost kada se govori o mogućim svjetovima te uzima modalne pojmove modalno sintaktičkih pridjeva kao da su semantički pridjevi (Nolan, 2002, 6) npr. „stol je drven“ samo ako je stol uistinu drven, samo onda „stol je drven“ nosi istinosnu vrijednost. Mogući svijet

odnosi se samo na ovaj svijet, dok se govor o nekim drugim mogućim svjetovima smatra kao neistina. U ovom svijetu stol je drven, stoga govor o svijetu u kojem stol nije drven nema smisla.

Druga Nolanova koncepcija proizlazi iz ontologije govora o mogućim svjetovima koja nas zapravo i zanima. U ovoj analizi, mogući su svjetovi sastavljeni od skupova propozicija ili od različitih konstrukcija teoretskih skupova ili od visoko apstraktnih entiteta (Nolan, 2002, 7). U ovakvom pogledu na moguće svjetove, mogući entiteti ili svjetovi su različite vrste stvari od onoga što smo rekli da su stvarne/zbiljske ili aktualne stvari. Ipak, ovaj koncept mogućih svjetova nosi određene uvjete ili komponente definiranja mogućih svjetova.

Mogući svijet prema drugom konceptu definira se kao njegova odnosna vrijednost „prema nekom svijetu“. Shema koja je već spomenuta kada smo govorili o modalnosti prvi je (a velikoj većini filozofa) i dovoljan razlog korištenja ovog koncepta (Nolan, 2002, 7). Nešto je moguće akko je istinito u odnosu na neki mogući svijet i nešto je nužno akko je istinito u odnosu na sve moguće svjetove. Čini se kao da je ovaj uvjet korespondencije (u odnosu na neki svijet) dovoljan kako bismo definirali moguće svjetove, no tek promatrajući druge dvije komponente, prema Nolanu, možemo u potpunosti obuhvatiti pojam mogući svijet. Iako je prvi uvjet korespondencije dovoljan kako bismo u osnovi shvatili što mogući svjetovi jesu, druge dvije komponente dolaze kao problematične i prešutne premise s prvom komponentom. Druga komponenta jest ta da mogući svjetovi nekako čine razumno prirodnu vrstu, dok je treća da mogući svjetovi moraju imati nešto vidljivo s modalnošću, oni ne mogu postojati pukom slučajnošću (Nolan, 2002, 10).

Druga analiza jest ona koju pravi Peter van Inwagen, koja je popularnija podjela u literaturi i uobičajeno se prihvaća kao temeljna podjela teorija o mogućim svjetovima. Ipak, ona je bitno metafizička podjela, dok je Nolanova, kako i sam kaže, konceptualna analiza (Nolan, 2002, 13). Druga podjela tumači teorije mogućih svjetova kroz konkretističku koncepciju i apstrakcionističku koncepciju mogućih svjetova.

Valja napomenuti kako filozofija nije jedina koja je ponudila odgovor na pitanje što su to mogući svjetovi. Iz tog ćemo razloga prikazati teoriju kvantne mehanike kako bismo istaknuli razliku između filozofskog govora o mogućim svjetovima i teorije i odgovora fizike, točnije kvantne fizike ili mehanike. Ovime zapravo želimo eliminirati pogrešno shvaćanje govora o mogućim svjetovima. Ono što fizika kaže o mogućim svjetovima, potpuno je različito od filozofskog odgovora, iako nose isti naziv. Tek kada prikažemo što govor o mogućim svjetovima neće obuhvaćati, prikazat ćemo dva vodeća filozofska koncepta govora o mogućim

svjetovima: konkretizam – koji moguće svjetove uzima kao konkretne i realne baš kao što smatramo da je i naš svijet realan i konkretan; i apstrakcionizam – koji moguće svjetove definira kao neku vrstu apstraktnih entiteta. Ova dva koncepta daju odgovor na problematiku koja se javila unutar modalnosti. Na koncu dva vodeća filozofska koncepta mogućih svjetova, prikazat ćemo i jednu poziciju koja na neki način eliminira govor o mogućim svjetovima. Unutar ovog pregleda spomenut ćemo teoriju Alexiusa Meinonga, austrijskog filozofa i psihologa i njegovog pregleda na same *possibilia*, tj. moguće objekte.

1.4 Kvantna mehanika – teorija o višestrukosti svjetova *MWI*

Problemi o mnoštvu svjetova ne pojavljuju se samo unutar filozofskog govora. Tako je bitno da istaknemo i temeljnu razliku između filozofskog odgovora na to pitanje i odgovora kvantne mehanike. Radi lakše kontekstualizacije problema smatramo da je svrsishodno promotriti što je i na koja pitanja odgovorila teorija o višestrukosti svjetova unutar kvantne mehanike.

Uz filozofsko tumačenje teorije o višestrukosti svjetova gotovo u isto vrijeme razvija se i interpretacija višestrukosti svjetova (eng. *many-worlds interpretation* ili dalje: *MWI*) na području kvantne mehanike. Neki su fizičari tvrdili kako je teorija višestrukosti svjetova potrebna kako bi se moglo ispravno interpretirati kvantna mehanika (Skyrms, 1976, 323). Polazišna točka ove teorije jest ista kao i u filozofiji, naime, postoji beskonačno mnogo različitih svjetova u kozmosu uz naš svijet kojeg smo svjesni (Vaidman, 2021). Pitanje koje se postavlja jest: Koja je razlika između odgovora kvantne mehanike i odgovora filozofije?

Prva temeljna razlika je u svrsi korištenja višestrukosti svjetova ili u njihovom *nastajanju*. Najpoznatija interpretacija višestrukosti svjetova koju ćemo prikazati u kvantnoj mehanici je Everett-Wheelerova interpretacija. Ova interpretacija nastala je zbog problema koje je Hugh Everett uočio u odnosu na tzv. Kopenhagensku interpretaciju kvantne mehanike. Naime, Everett je u pitanje doveo sljedeće dvije postavke. Prva je postavka odvojenost svijeta klasične fizike i kvantne fizike, tj. makro-svijeta (našeg *normalnog*) i mikro-svijeta. Druga je točka kolaps valne funkcije prilikom promatranja (ili mjerenja). Trebalo je odgovoriti na pitanje o mogućnosti sistema koji iz stanja superpozicije svih mogućih stanja nakon promatranja izbacuje samo jedno od tih mogućih stanja (Jagnjić, 2011). Everett, pod vodstvom svojeg

mentora Johna Wheelera, postavlja pitanje: Kako je moguće da se neki sistem ponaša deterministički po Schrödingerovoj jednadžbi gdje je u superpoziciji svih stanja, da bi se nakon mjerenja pokazalo kako je samo jedno od tih stanja stvarno, dok su drugi bili samo matematička apstrakcija (Jagnjić, 2011)? Objašnjenje da promatrano stanje ovisi isključivo o promatraču bilo je neprihvatljivo kako bi se objasnilo što je stvarno, a što nije (poznata Schrödingerova mačka klasičan je prikaz ovog problema).

Kako bi objasnio navedene probleme, Bryce DeWitt 1970. godine tumači spomenutu interpretaciju u časopisu *Physics Today* tako da se u slučaju promatranja sistema, nije dogodio kolaps valne funkcije, tj. mi nismo u stanju promatranjem ustvrditi superpoziciju stanja, već vidimo jedno konkretno rješenje (DeWitt, 1970, 33). Što se onda dogodilo s ostalim stanjima? DeWitt tvrdi kako se u trenutku sprega valnih funkcija stvaraju dva svijeta koji opisuju dva stanja promatrane superpozicije. Ovom interpretacijom nastajanja dva svijeta, jednog u kojem je elektron u jednom stanju i drugog u kojem je u drugom stanju, riješila su se spomenuta pitanja što ih Everett pravi. U ovoj interpretaciji, stoga, svjetovi *nastaju* u trenutku promatranja nekog sistema.

Druga temeljna razlika je u odnosu na uzročno-posljedičnu vezu. Naime, prema Everett-Wheelerovoj interpretaciji svjetovi koji su nastali, zapravo su uzročno-posljedično vezani za primarni svijet, tj. svijet prije promatranja. Ovi svjetovi imaju istu prošlost, svijet a (do opservacije) i različitu budućnost b_1 (jedno stanje superpozicije) i b_2 (drugo stanje superpozicije) (Jagnjić, 2011). Oba novonastala svijeta su uzročno-posljedično vezani za svijet prije opservacije (DeWitt, 1970, 34). Zbog toga ne možemo strogo reći kako novi svjetovi nastaju promatranjem, već dolazi do svojevrsnog rasplesa dviju stvarnosti koje su prije bile samo u mogućem stanju jedne stvarnosti.

Teorija *MWI* unutar kvantne mehanike elegantno je rješenje problema koji se nameću unutar spomenute Kopenhagenske interpretacije. Nama je korisna jer nam zapravo govori što mogući svjetovi unutar filozofske interpretacije nisu. Ukoliko bi netko posegnuo za ovim rješenjem prilikom rješavanja metafizičke modalnosti, brzo bi se pronašao u nizu problema. Nameću se pitanja poput: Što se događa s identitetom osobe koja promatra kada se *stvore* novi svjetovi? Koji je zapravo stvarni svijet, a koji mogući, tj. ukoliko se svijet rasplesao prilikom promatranja nekog kvantnog stanja, koji svijet možemo uzeti kao stvarni? Konačno, pitanja koja su nastala unutar modalnosti ne mogu biti odgovorena referirajući se na *MWI*. Odgovore

na probleme koji su nastali unutar modalnosti nude nam filozofi dviju koncepcija mogućih svjetova koje nazivamo konkretizam i apstrakcionizam.

1.5 Konkretizam i apstrakcionizam

Filozofske koncepcije mogućih svjetova odgovaraju na drugačiji set pitanja od onoga što je ponudila kvantna fizika. Prema postavkama filozofskog govora o mnoštvu svjetova postoji više svjetova nego onaj kojega smo stanovnici, što na prvu izgledaju kao postavke što su ih ponudili fizičari. Prema filozofskom govoru o mogućim svjetovima, ukoliko bi postojali drugi mogući paralelni svjetovi koje bismo mogli nekako uočiti i s kojim bismo mogli imati nekakvog dodira, to bi i dalje bio dio ovog našeg, stvarnog svijeta. Međutim, razlika između govora fizike i filozofije je u pitanjima koja postavlja i problemima koje rješava. U filozofiji stoga imamo nekoliko pozicija koje na različite načine odgovaraju na dva temeljna pitanja:

- i) Što je to mogući svijet?
- ii) Što znači da nešto postoji u nekom mogućem svijetu?

Upravo su ova dva temeljna pitanja ona koja dijele filozofe i njihove teorije. Prema njihovim odgovorima na postavljena pitanja, prvi odgovor nude filozofi koji zastupaju konkretističku poziciju. Prema prvoj koncepciji mogući je svijet onaj koji obuhvaća sve situacije i stvari koje mogu stajati u uzročno-posljedičnoj vezi i nalaze se, takoreći, u istom fizičkom, konkretnom svemiru – od kuda i naziv konkretistička koncepcija mogućih svjetova ili konkretizam. Druga koncepcija bila bi ona koja moguće svjetove i objekte gleda kao apstraktne entitete različitih vrsta.

Iako je teško odrediti što bi konkretno točno bilo, možemo ipak reći da je intuitivno lakše odrediti što bi to bilo konkretno za razliku od apstraktnog (Nolan, 2002, 21). Sve stvari u konkretističkom svijetu dio su jednog fizičkog svemira. Također, sve stvari koje su se dogodile prije, događaju se sada ili će se dogoditi u budućnosti u nekom svijetu, bez obzira koliko vremenski udaljene, dio su tog jednog svijeta. Znači bez obzira koliko fizički ili vremenski udaljeni neki objekti bili u svijetu, oni čine dio tog jednog svijeta. Mogući konkretistički svjetovi upravo su jednaki kao i naš stvarni konkretni svijet sa razlikom da ta dva svijeta nisu

uzročno-posljedično povezani, tj. svaki drugi mogući svijet je na neki način konkretan kao i ovaj naš stvarni svijet. Svijet je stoga ograničen s nizom svih obuhvatnijih situacija.

Prema ovom gledištu, da jedna situacija s uključuje drugu r znači jednostavno da je r fizički dio s (Menzel, 2021b). Stvarni je svijet, dakle, kao granica niza svih obuhvatnijih situacija u ovom smislu, jednostavno cijeli fizički svemir, tj. sve stvari koje su neke prostornovremenske udaljenosti od objekata u nekoj proizvoljnoj početnoj situaciji; a drugi mogući svjetovi stvari su potpuno iste vrste. Upravo zato ovu poziciju nazivamo konkretističkom. Stvarni je svijet konkretan fizički svemir kakav jest, rasprostranjen u prostorvremenu. Prema Lewisu

nijedan davno nestao antički Rimljanin, nijedan davno nestao pterodaktil, nijedan davno nestao praiskonski oblak plazme nije predaleko u prošlosti, a niti su mrtve tamne zvijezde predaleko u budućnosti, da ne bi bili dio ovog istog svijeta ... ništa po svojoj vrsti nije toliko neobično da ne bi bilo dio našeg svijeta, samo ako postoji na nekoj udaljenosti i u nekom smjeru odavde, ili u nekom vremenu prije nakon ili istodobno sada (Lewis, 1986, 5).

Za konkretiste drugi mogući svjetovi se po vrsti ne razlikuju od stvarnog svijeta. »Naš se svijet sastoji od nas i sve naše okoline, koliko god udaljene u vremenu i prostoru; upravo kao što je on jedna velika stvar koja ima manje stvari kao svoje dijelove, tako drugi svjetovi imaju manje drugosvjetske stvari kao dijelove« (Lewis, 1986, 6). Dakle, prema konkretističkoj koncepciji mogućih svjetova objekt a je povezan ako bilo koja dva njegova dijela imaju neki prostornovremenski odnos jedan prema drugome, a da je a maksimalan samo ako niti jedan njegov dio nije prostornovremenski povezan s bilo čim što nije također jedan od njegovih dijelova. Iz čega slijede odgovori na postavljena pitanja:

i_k) w je mogući svijet =_{def} w je maksimalno povezani objekt,

te odgovor na drugo pitanje gdje postojati u svijetu znači jednostavno biti dio njega:

ii_k) pojedinac a postoji u svijetu w =_{def} a je dio w .

Iz i_k) slijedi da se različiti svjetovi ne preklapaju, prostornovremenski; da nijedan prostornovremenski dio jednog svijeta nije dio drugog (Menzel, 2021b). Dakle, objekti u različitim svjetovima nemaju nikakve uzročne odnose jedan s drugim; ništa što se događa u jednom svijetu nema nikakav uzročni utjecaj na bilo što što se događa u bilo kojem drugom svijetu.

Dok konkretisti na određene situacije gledaju kao one koje su fizički dio vlastitog stvarnog svijeta, drugačiju poziciju zastupaju apstrakcionista koji kažu da su situacije apstraktni

entiteti različitih vrsta kao npr. različita stanja stvari koja bi mogla biti uspostavljena u nekom svijetu. Mogući svijet za apstrakcionista je ograničenje dosljednog proširenja i dodavanja detalja nekom početnom stanju svijeta. Svijet je totalni, tj. maksimalni način na koji bi stvari mogle biti, dosljedno stanje svijeta koje rješava svaku mogućnost, tj. dosljedno stanje kojemu se ne bi mogli dodati nikakvi dodatni detalji, a da ono ne postane nedosljedno (Menzel, 2021b).

Mogući svjetovi se u ovom slučaju definiraju kao posebni slučajevi nekog tipa entiteta o kojem je riječ, koji su u nekom relevantnom smislu maksimalni. Kao suprotnost konkretističkoj koncepciji mogućih svjetova i kao odgovor na postavljena pitanja uzimamo poziciju Alvina Plantinga i njegovih tzv. stanja stvari. Kao što su neke tvrdnje istinite, a druge nisu, neka su stanja stvari uspostavljena, a druga nisu. Znači stanje stvari je uspostavljeno ukoliko se svijet nalazi u spomenutom stanju stvari, a stanje stvari nije uspostavljeno ukoliko se neki svijet ne nalazi u tom stanju.

Za stanje stvari se tako kaže da je moguće ukoliko je moguće da se uspostavi. Sukladno tome, stanje stvari je nužno ukoliko je nužno da je neko stanje stvari uspostavljeno u svakom svijetu. Dakle, prema apstrakcionističkom shvaćanju situacije kao stanja stvari uključivanje jedne situacije u drugu je čisto logički odnos.

Apstraktni mogući svjetovi u tom slučaju su:

i_a) w je mogući svijet =_{def} w je stanje stvari koji je moguće uspostavljeno.

Možemo reći kako je mogući svijet u apstrakcionističkom shvaćanju zapravo mreža međusobno povezanih pojmova koja uključuje sve konzistentne uspostavljene propozicije koje tumačimo prema njihovom međusobnom odnosu (Loux, 2010, 177). Za apstrakcionista, kao i za konkretista, stvarni se svijet ne razlikuje po vrsti od bilo kojeg drugog mogućeg svijeta. Dakle, postoje svi mogući svjetovi, i to u točno istom smislu kao i stvarni svijet. Stvarni je svijet jednostavno skup maksimalno mogućih stanja stvari koja, zapravo, jesu uspostavljena. A mogući svjetovi su jednostavno ona maksimalno moguća stanja stvari koja nisu uspostavljena (Menzel, 2021b).

Što se tiče drugog pitanja, prema konkretistima postojati u konkretnom svijetu w znači doslovno postojati u w , tj. unutar prostornovremenskih granica w . Budući da su stanja stvari apstraktna, pojedinci ne mogu postojati u apstrakcionističkim svjetovima u bilo čemu sličnom kao u konkretnim svjetovima. Prema tome, apstrakcionista definira postojanje u svijetu jednostavno kao poseban slučaj relacije uključivanja:

ii.) Pojedinaac a postoji u mogućem svijetu $w =_{def} w$ uključuje postojanje a .

Poput konkretizma, apstrakcionizam pruža razumno jasan i intuitivan prikaz toga što su svjetovi i što je postojati u njima, premda iz drugačije perspektive.

1.6 Modalni nihilizam – eliminativistička pozicija i realizam Alexiusa Meinonga

Na koncu pregleda vodećih koncepcija mogućih svjetova navodimo i eliminativističku poziciju koja kaže kako jednostavno ne postoje mogući svjetovi. Prikazat ćemo jednu od utjecajnijih teorija realizma autora Alexiusa Meinonga. Iako je teorija o višestrukosti mogućih svjetova privlačna za rješavanje određenih problema unutar modalnosti, nisu svi filozofi uvjereni u njezinu korisnost. Neki filozofi, empiričari stoga, tvrde kako bismo govor o mogućim svjetovima trebali odbaciti jer su one lažne teorije koje nam ne govore ništa novoga o svijetu.

U ovu kategoriju spada pozicija Alexiusa Meinonga koja se često spominje u govoru o mogućim svjetovima. Iako se Meinong ne bavi direktno mogućim svjetovima, on otvara raspravu o mogućnosti postojanja objekata, što je jedno od temeljnih pitanja modalnosti – naime, što znači postojanje nekog objekta u nekom od mogućih svjetova (ili u stvarnom svijetu)?

Gotovo je nezaobilazno ime ovog filozofa kada se bavimo modalnošću, a njegova teorija doživjela je više alternativa inspirirano direktno samim Meinongom kao npr. alternativa koju su skovali filozofi Hector-Neri Castafieda ili Terence Parsons (Rapaport, 1978, 167-171). Alexius Meinong u prvom redu se bavi objektima postojanja pa konzekventno tome njegova teorija naziva *O teoriji objekata* (njem. *Über Gegenstandstheor*). Meinong se pita o naravi postojanja mogućih objekata.

Prema Meinongu, mogući objekti ili postoje, ali su na nekoj nižoj razini od našeg svijeta ili mogući objekti ne postoje uopće, ali ipak imaju neke karakteristike te su iskazi o mogućim svjetovima upravo o tim objektima (Nolan, 2002, 25). Također, intuitivno je evidentno da postoje nepostojeći objekti, kao što su okrugli kvadrat, jednorozi i slično. Tako je poznat meinongovski izraz »postoje takvi objekti za koje je istina reći da takvih objekata nema« (Meinong, 1904, 83). Meinong jednostavno smatra da *jednorog* označava objekt (iako nepostojeći). A osim ovog jednostavnog lingvističkog prikaza, meinongovski pogled također

donosi objekte mislima koji bi se inače mogli činiti praznima. Iako se ovakav pogled čini apsurdan, kontradiktoran i paradoksalan, Meinong je sugerirao da njegova namjera nije smještati nepostojeće objekte u kategorije i bića i nebića. Umjesto toga, oni se ne smiju svrstati ni u jednu kategoriju, već umjesto toga ležati »izvan bića i nebića« (Parent, 2012). Čini se da prema Meinongu priroda objekata ne ovisi o tome jesu li oni aktualno stvarni ili nisu.

2. Modalni realizma Davida Lewisa – razvijanje teorije u djelima i opći prigovori

U prvom poglavlju svoje najpoznatije knjige *O mnoštvu svjetova* Lewis tvrdi kako »ova knjiga brani modalni realizam, tezu da je svijet kojeg smo dio samo jedan od mnoštva svjetova, te da smo mi koji nastanjujemo ovaj svijet samo neki od stanovnika svih svjetova« (Lewis, 2011, 1). Lewis svoju teoriju naziva modalni realizam koja je poznata i pod nazivima ekstremni modalni realizam (Plantinga, 1987, 205) i indeksikalna teorija stvarnosti.

Počevši od prvog dijela definicije vidimo kako Lewis brani modalni realizam, tezu prema kojoj je *svijet kojeg smo dio samo jedan od mnoštva svjetova*. Prema modalnom realizmu stvarni je svijet konkretan² baš kao i svaki drugi mogući svijet te upravo iz tog razloga modalni realizam spada pod konkretističku koncepciju mogućih svjetova. Ti drugi svjetovi jednako su konkretni i stvarni kao što kažemo da je i naš svijet konkretan. Stanovnici drugih svjetova imaju jednako pravo da svoj svijet nazivaju zbiljskim, isto kao što i mi imamo puno pravo nazivati naš svijet zbiljskim. Ove postavke čine se podosta neobične, a teorija odudara od zdravorazumskog mišljenja, no upravo su one, prema Lewisu, načini na koje sustavna filozofija postaje jednostavnija, a time, smatra da imamo razloga prihvatiti teoriju kao istinitu (Lewis, 2011, 1). Također, vjerovati u mnoštvo konkretnih svjetova korisna je hipoteza te je to razlog zašto Lewis smatra da je istinita (Lewis, 2011, 7). Na koncu, modalni je realizam plodonosan te je to također razlog zašto Lewis smatra da je njegova teorija istinita (Lewis, 2011, 9). U ovom ćemo poglavlju, sukladno tome, odgovoriti na pitanje zašto Lewis smatra da je modalni realizam jednostavna, korisna i plodonosna teorija za rješavanje problema unutar modalnosti.

Započet ćemo sa razvijanjem teorije modalnog realizma u njegovim ranijim djelima te potom prikazati sustavno razrađenu teoriju koju iznosi u *O mnoštvu svjetova*.

2.1 Predfilozofska intuicija

Rekli smo da je Lewis teoriju modalnog realizma započeo razrađivati već u ranijim djelima. Iako nam se teorija modalnog realizma može činiti kao da je u suprotnosti sa zdravim razumom,

² Uzmimo za sada ovaj pojam kao neproblematičan

Lewis ističe kako »nigdje u ovoj knjizi nećete naći argument da morate prihvatiti stajalište kojemu sam ja sklon zato što nema alternative« (Lewis, 2011, 2). Ipak, teorija modalnog realizma donosi jedan snažan alat na području modalnosti, stoga smatramo da je potrebno pobliže je prikazati.

U svojoj najpoznatijoj knjizi *O mnoštvu svjetova* iz 1986. godine razrađuje sistematiziranu teoriju modalnog realizma. Iako je njegova teorija modalnog realizma najsvustavnije opisana u spomenutoj knjizi, govor o mogućim svjetovima kod Lewisa započinje još i ranije. Poznati je tako pasus iz njegove knjige *Protučinjenice* iz 1971. godine gdje Lewis prvi put postavlja temelje modalnom realizmu te određuje što su to mogući svjetovi.

Vjerujem, kao i Vi, da su se stvari mogle dogoditi na bezbroj različitih načina. No, što to znači? Normalni jezik dopušta samo parafrazu: stvari su se mogle odigrati na mnoge načine osim onog na koji su se odigrale ... vjerujem u postojanje entiteta koje bi se mogli zvati *načini na koje su se stvari mogle odigrati*. Nazovimo ih *mogući svjetovi* (Protučinjenice, 1973, 84).

Prema Lewisu, mogući je svijet potpun, sveukupan ili maksimalan način na koji bi svijet mogao biti, tj. način na koji se svijet mogao odviti. Sukladno tome, zbiljski je svijet za Lewisa jedan od mogućih svjetova, koji je igrom slučaja za nas, stvaran. No, svaki drugi svijet koji je moguć je jednako tako stvaran, samo ne za nas. Mogući svijet je stvaran za neke druge individuumne koji s potpunim pravom svoj svijet nazivaju stvarnim, a naš svijet mogućim. Kako je i naš svijet povezan uzročno-posljedičnom vezom, tako je i njihov svijet povezan njihovom uzročno-posljedičnom vezom te je potpuno odvojen od našeg svijeta. Svijet je stoga već u ranijem razvoju modalnog realizma nešto veliko, obuhvatno i konkretno, a objekti koji se nalaze u jednom svijetu povezani su uzročno-posljedičnom vezom jedan za drugi (Loux, 2010, 193).

Prema tzv. aktualistima, samo je ono što je sada ozbiljeno – stvarno, dok sve moguće stvari jednostavno ne postoje, postoje jedino propozicije koje mogu reprezentirati nepostojeće stvari (npr. propozicija *magarac govori*). Prema posibilistima, s druge strane, moguće stvari postoje, ali nisu ozbiljene u ovom svijetu, već postoje u nekom od mogućih svjetova. Stoga je pred posibiliste postavljeno pitanje: Kako to misle da moguće stvari postoje, ali samo u nekom drugom svijetu? U ovom slučaju se vraćamo na paradoks i odgovor Alexiusa Meinonga koji kaže da »postoje predmeti za koje je istinito da takvi predmeti ne postoje« (Meinong, 1904, 83).

Lewisovo rješenje je sljedeće. Kada govorimo o postojanju nekih objekata, mi zapravo o tim objektima posjedujemo neku vrstu predfilozofske intuicije kvantifikacije koju svakodnevno upotrebljavamo. Ukoliko nam ponestane banana u kući, kažemo: „Nema banana“. No, svakako ne mislimo da više nema banana nigdje na svijetu već kvantificiramo samo nad

svojom kućom. Ukoliko se nađemo u društvu stranaca od kojih nitko ne priča hrvatski jezik, reći ćemo: „Nitko ne priča hrvatski jezik“. No, ne mislimo da nitko na svijetu ne priča hrvatski jezik, već samo kvantificiramo nad grupom stranaca u čijem smo se prisustvu trenutno našli. Također, možemo kvantificirati nad vremenom. Ukoliko kažemo: „Julije Cezar nije živ“ mi zapravo kvantificiramo nad sadašnjim vremenom, Julije Cezar nije živ sada, ali je bio živ u prošlosti.

Lewis ističe da je bilo kakav govor o modalnosti samo kvantifikacija nad mogućim svjetovima i ništa drugo osim toga. Iskazi koji kvantificiraju nad nekim svjetovima utječu na iskaze koji nisu eksplicitno kvantifikacijski, ali koji nakon analize otkrivaju implicitnu kvantifikaciju (Lewis, 2011, 10). Ono što smo napravili jest da smo *načine* (ili moduse) na koje nešto jest zamijenili sa egzistencijalnim kvantificiranjem *nad svjetovima*. Sukladno tome, kada Lewis kaže: „Postoje magarci koji govore“, on ne misli da ukoliko se nađe u društvu magarca možda jedan od njih progovori s Lewisom o modalnom realizmu. Ono što Lewis smatra kada kaže „postoje magarci koji govore“ zapravo je kvantifikacija nad nekim drugim (mogućim) svijetom u kojem postoji nešto što zovemo magarac i on ima svojstvo govorenja. S time Lewis izbjegava paradoksalan meinongovski iskaz o postojanju nepostojećih objekata. Ukoliko kažemo da „postoje magarci koji ne govore“, zapravo (prešutno) kvantificiramo samo nad ovim, aktualnim svijetom u kojem je istina da magarci ne govore.

Još uvijek ništa nismo rekli o konkretnim svjetovima, tj. zašto bi govor o načinima morao značiti govor o konkretnim svjetovima. Ukoliko promotrimo neke alternativne odgovore, oni neće biti zadovoljavajući. Ukoliko uzmemo govor o modalnosti u njegovom primitivnom obliku, to je prema Lewisu samo bijeg od teoretiziranja (Lewis, 1973, 85). Nadalje, ukoliko uzmemo govor o modalnosti kao neki oblik metalingvističkog predikata kojeg možemo analizirati terminima konzistencije: moguće p znači da je p konzistentna rečenica. U ovom slučaju se opet nalazimo u problemu jer nismo definirali što znači primitivan pojam konzistentnosti. Ukoliko bismo konzistentnost definirali kao rečenica koja bi mogla biti istinita ili ona koja nije nužno lažna nalazimo se u cirkularnom dokazivanju jednog pojma s drugim (Lewis, 1973, 85). Treći način na koji možemo uzeti govor o modalnosti mogao bi biti kao kvantificiranje nad mogućim svjetovima koji su zapravo neki oblik jezičnog izražavanja – npr. maksimalni konzistentni skup rečenica u nekom jeziku. No, u ovom slučaju se opet nalazimo u problemu kada bismo trebali definirati što je to konzistentan skup rečenica te bismo se opet pronašli u cirkularnom dokazivanju.

Također, ako svijet shvatimo kao neki set jezičnog izražavanja ili nekih maksimalno konzistentnih rečenica, ipak je i naš svijet jedan od mogućih svjetova (koji je igrom slučaja aktualan). Prema tome ne možemo reći kako je naš svijet sastavljen od setova rečenica, jer ne možemo vidjeti setove rečenica kako hodaju oko nas već vidimo konkretne objekte (Lewis, 1973, 86). Stoga Lewis nema druge opcije nego odbaciti govor o mogućim svjetovima kao da su oni neki jezični entitet. Lewis, stoga, moguće svjetove smatra kao respektabilne entitete za sebe.

Kada ispovijedam realizam o mogućim svjetovima, mislim da me se doslovno shvati. Mogući svjetovi su ono što jesu, a ne neka druga stvar. Ako me pitaju kakve su to stvari, ne mogu dati odgovor kakav se vjerojatno očekuje: to jest, prijedlog da se mogući svjetovi svedu na nešto drugo. Mogu ga samo zamoliti da prizna da zna kakva je stvar naš stvarni svijet, a zatim objasni da su drugi svjetovi više stvari te vrste, koji se ne razlikuju po vrsti već samo po onome što se u njima događa. [Naš svijet] nazivamo stvarnim ne zato što se po vrsti razlikuje od svih ostalih, već zato što je to svijet u kojem živimo (Lewis, 1973, 85).

Iako u *Protučinjenice* nemamo razrađenu teoriju modalnog realizma, već nalazimo određenje mogućih svjetova te neke od mogućih prigovora koji bi se mogli uputiti njegovoj teoriji, Lewis je posvetio naredne godine odgovorima na prigovore njegovim ranijim određenjima svijeta, tj. u *O mnoštvu svjetova* prikazuje sustavnu, složeniju teoriju u kojoj nalazimo odgovore na pitanja:

- i) Kakvi su to mogući svjetovi?
- ii) Koji su prigovori na modalni realizam?
- iii) Koje su alternativne metode modalnom realizmu?
- iv) Što su to parnjaci?

Za razumijevanje modalnog realizma u potpunosti potrebni su nam odgovori na prva tri pitanja.

2.2 Kakvi su to (mogući) svjetovi?

Prema Lewisu, ukoliko želimo znati što je to svijet, ne trebamo nikakvo sofisticirano filozofsko objašnjenje (Loux, 2010, 192). Počnimo od određenja našeg svijeta. Naš je svijet jednostavna obuhvatna cjelina koja se sastoji od manjih dijelova, tj. pojedinosti. Stoga se naš svijet sastoji od štapova, kamena, atoma, molekula, ljudi, biljaka, dupina, stolica, stolova, galaksija itd. (Lewis, 2011, 5). Svijet je, dakle, maksimalan skup navedenih pojedinosti koji su

prostorno povezani. Svijet je maksimalan jer, kao što smo već spomenuli u prošlom poglavlju, nije sastavni dio nekog drugog svijeta.

Isto tako on je i obuhvatna cjelina koja je vremenski povezana. Svaki događaj koji se dogodio od početka nečega što možemo nazivati vremenom, sve što se upravo događa, ali i svaki događaj koji će se ikada dogoditi dokle god postoji nešto što nazivamo vremenom i određujemo ga na neki neproblematični, zdravorazumski način, dio je našeg svijeta (Lewis, 2011, 5). Također, ukoliko postoje neke još neotkrivene dimenzije, crvotočine koje vode u druge životne sfere, duhovi i božanstva koje bismo mogli otkriti, dio su ovog svijeta.

Lewisovi svjetovi nose tri glavna obilježja. Oni su:

- i) prostornovremenski i uzročno-posljedično izolirani
- ii) konkretni
- iii) nepovlašteni.

2.2.1 Izoliranost

Naime, prema Lewisu, mogući se svjetovi sastoje od mnoštva prostornovremenskih i uzročno-posljedično izoliranih, udaljenih obuhvatnih objekata, baš kao što se i naš svijet sastoji od istog. Ipak, pošto su svjetovi, a tako i mogući svjetovi, maksimalno obuhvatne stvari, ne mogu se svesti jedan na drugi. Znači, jedan svijet (u maksimalnoj obuhvatnosti jednoga svijeta) koliko god je velik ne može sadržavati neki drugi svijet *u sebi*. Tako ne možemo govoriti o više svjetova koji zajedno tvore *super-veliki svijet* zbroja nekoliko svjetova. U tom slučaju, ako bi takav svijet postojao, mogli bismo govoriti samo o nekim svjetolikim dijelovima istog svijeta. Svjetove prema tome možemo promatrati kao neke

udaljene planete, osim što je većina njih puno veća od pukih planeta, i nisu udaljeni. Niti su blizu. Oni nisu ni na kakvoj prostornoj udaljenosti odavde. Oni nisu daleko u prošlosti ili budućnosti, a niti, uostalom, ni blizu; oni nisu ni na kojoj vremenskoj udaljenosti od sada. Oni su izolirani (Lewis, 2011, 6).

Upravo je izoliranost jedna od glavnih temeljnih odrednica lewisovskih svjetova, ali je i prva odrednica kojoj su autori suparničkih teorija prigovarali.

Lewis nastavlja kako »ništa što se događa u jednom svijetu ne uzrokuje ništa što se događa u drugome. Svjetovi se ne preklapaju; oni nemaju zajedničke dijelove, uz iznimku, možda, imanentnih univerzalija koje manifestiraju svoju karakterističnu povlasticu opetovanog javljanja« (Lewis, 2011, 6). Stoga, ako postoji neka određena stolica u ovom svijetu koja je plava, koja ima mogućnost da bude, recimo, crvena, jer je uistinu moguće da su stolicu uzrokovali (npr. radnici u tvornici stolica) kao crvenu, prema Lewisu postoji svijet u kojem ta stolica stvarno jest (po učinku uzroka) crvena, ali mi, pošto nismo dio tog svijeta, nemamo pristup toj informaciji. Toj informaciji imaju pristup tzv. stanovnici istog svijeta (eng. *world-mates*) u kojem se neka informacija provjerava (Lewis, 2011, 82). No, postavlja se pitanje, zašto sve *possibilie* ili mogući objekti nisu dio jednog velikog svijeta mogućnosti, tj. zašto Lewis tvrdi da je tako da je svaki mogući svijet jedinstven sam po sebi, zašto su svjetovi izolirani jedni od drugih?

Prvi dio odgovora, Lewis napominje, nalazi se u njegovom poimanju svjetova kao prostornovremenski izolirani. Prema tome, dva bi moguća objekta (ili aktualna ako promatramo naš svijet) bila dio nekog svijeta akko su ta dva objekta dio tog svijeta u prostornovremenskoj udaljenosti jedan od drugog. Dakle, ukoliko se dva objekta nalaze u bilo kakvoj prostornovremenskoj udaljenosti – oni su dio jednog svijeta (Lewis, 2011, 83).

Prvi od prigovora na ovakav pogled na svjetove dolazi s pozicije koja smatra da bi se jedan svijet mogao sastojati od više nepovezanih prostorvremena (jer uistinu možemo zamisliti, kao što možemo zamisliti svijet u kojem ne vrijede fizički zakoni našeg svijeta, da postoji neki svijet koji nije prostornovremenski povezan, već da je na stvari neka čudna, nama neobjašnjiva, dimenzionalnost). Lewis smatra da je, ipak, promatranje svijeta kao prostornovremenski povezan bolje objašnjenje nego alternative. Kao vjerodostojna zamjena za takav čudesni svijet Lewis napominje kako bi taj

jedan veliki svijet, prostornovremenski povezan, mogao imati mnoge svjetolike dijelove. *Ex hypothesi* to nisu potpuni svjetovi, no moglo bi nam se činiti da jesu. Mogli bi biti četverodimenzionalni; mogli bi biti bez granica; među njima bi moglo biti malo uzročnih interakcija ili nijedna. Zapravo, svaki od tih svjetolikih dijelova jednoga velikog svijeta mogao bi biti duplikat nekoga istinski potpunoga svijeta (Lewis, 2011, 85).

Dakle, kao odgovor na prigovor da moguće postoji neki svijet koji nije prostornovremenski povezan sa nekim drugim svijetom, Lewis predlaže da razmislimo mislimo li na dva odvojena svijeta ili samo na dijelove jednog većeg svijeta, u kojem je moguće da su ti svjetoliki dijelovi povezani prostornovremenskom vezom, ali svaki od tih svjetolikih dijelova ima vlastitu izoliranu prostornovremensku povezanost. Ukoliko postoji barem jedan mogući

svijet u kojem možemo zamisliti tu pretpostavku, prema Lewisu, takav svijet i postoji, stoga odbacuje prvi prigovor na izoliranost svjetova.

Drugi prigovor Lewis odbacuje u cijelosti, a odnosi se na postojanje duhova za koje se smatra da su izvan prostora. Lewis smatra da ovo niti nije prigovor jer bi uistinu mogao postojati svijet u kojem su duhovi povezani sa svijetom na neki drugi način nego što je slučaj u našem svijetu – stoga takav svijet i postoji.

Treći prigovor odnosi se na neki mogući svijet u kojem jednostavno nema ničega. Ukoliko prema postavkama izoliranosti svjetova stoji da su prostornovremenski povezani, time ne pokrivamo prazan svijet u kojem nema ničega. No, čak i ako bi takav svijet postojao, ne bismo mogli kvantificirati nad njime – pa o njemu ne treba niti govoriti. Čak ako dio nekog svijeta nad kojim kvantificiramo jest neka nevidljiva točka i ništa osim toga – taj svijet postoji. Samim time što kvantificiramo nad takvim svijetom u kojem postoji samo nevidljiva točka i dalje ne znači da takav svijet ne postoji, samim time što kvantificiramo nad njime (Lewis, 2011, 87). Lewis ističe kako *postoji nešto radije nego ništa*, jednostavno trebamo prihvatiti kao nužnu istinu, kao primitivni iskaz, a ne kao prigovor koji bi srušio njegovu postavku modalnog realizma o izoliranosti svjetova. Ističe kako i alternativne teorije o mogućim svjetovima također postavku *postoji nešto radije nego ništa*, uzimaju kao primitivnu postavku njihove teorije o mnoštvu svjetova. Lewis odbacivanjem prigovora zaključuje kako je »svaki svijet međusobno povezan (te je maksimalan s obzirom na takvu međusobnu povezanost) sustavom relacija koje, ako nisu u pravom smislu riječi prostornovremenske relacije, ipak su im barem analogne« (Lewis, 2011, 89).

Drugi dio odgovora na pitanje zašto je svaki mogući svijet jedinstven sam po sebi, nalazi se u njegovom poimanju svjetova kao međusobno uzročno-posljedično izolirani. Lewis smatra da proturječna analiza uzrokovanja, slijedi uzročnu izoliranost svjetova automatski, a transsvjetsko uzrokovanje smatra kao besmislicu (Lewis, 2011, 92).

Lewis uzrokovanje opisuje na sljedeći način:

Imamo svijet W u kojemu događaj C uzrokuje događaj E. Oba ta događaja zbivaju se u W, oni su odjeliti događaji, i u W je tako da, da se nije zbio C, ne bi se zbio ni E. Taj proturječni kondicional znači da se u svjetovima koji su najbliži W-u i u kojima se ne zbiva C ne zbiva ni E (Lewis, 2011, 92).

Ukoliko bismo pokušali uzrokovanje primijeniti na tzv. transsvjetsko uzrokovanje (uzrok jednog događaja u jednom svijetu, za posljedicu ima događaj u nekom drugom svijetu) dobivamo sljedeću formulaciju:

Događaj C zbiva se u svijetu W_c , događaj E zbiva se u svijetu E_e , to su odjeliti događaji, i da se nije zbio C, ne bi se zbio ni E. Za taj proturječni kondicional pretpostavlja se da vrijedi – gdje? On znači da se u najbližim svjetovima – gdje? – u kojima se ne zbiva C ne zbiva ni E – gdje? (Lewis, 2011, 92).

Iz rečenog Lewis ističe kako se za protučinjenični kondicional pretpostavlja da vrijedi u svijetu u kojemu jedan događaj uzrokuje drugi, pa stoga, ako se uzrokovanje odvija između dvaju svjetova, onda bi protučinjenični kondicional trebao vrijediti u oba svijeta:

- i) U svjetovima najbližima svijetu W_c u kojima se ne zbiva C ne zbiva se ni E
- ii) U svjetovima najbližima svijetu W_e u kojima se ne zbiva C ne zbiva se ni E .

No i) je pogrešno jer je irelevantno pitati imamo li E u svjetovima bliskima W_c -u, već bismo trebali promatrati svjetove bliske W_e -u svijetu gdje je do učinka i došlo. Dok ii) pretpostavlja uklanjanje C-a iz svijeta W_c , dok je njegovo uklanjanje u svijetu W_e irelevantno, sami svijet koji je najbliži W_e u kojemu se C ne zbiva mogao bi biti i sam W_e (Lewis, 2011, 93).

Ovakva formulacija koja se odnosi na transsvjetsko uzrokovanje prema Lewisu jednostavno nije moguća iz njegove analize proturječnih kondicionala. Upravo iz tog razloga »ne bi mogao postojati neki veoma moćan teleskop kojim bismo promatrali druge svjetova« jer je »prikupljanje informacija uzročni proces« (Lewis, 2011, 95).

Iz analize proturječnih kondicionala postaje jasno da je transsvjetsko putovanje nemoguće – osim u smislu da individuum trenutno nestane iz ovog svijeta, dok se njegova logička mogućnost točno prekopirana u formi parnjaka pojavi *ex nihilo* u drugom svijetu. Ipak, taj individuum svejedno nije međusvjetski putnik, već samo jedna kopija mogućnosti koja svoj uzročno-posljedični put nastavlja u drugom svijetu, a prekida u ovom. Jedini način na koji bismo mogli posjetiti jedan od ovih *drugih* svjetova je, kaže Lewis, ako se aktualno nalazimo u jednom od nekako prostornovremenski povezanih svjetolikih dijelova poput onih što smo spomenuli u prvom argumentu o izoliranosti svjetova. No, ovakvi svjetovi ne bi rješavali problematiku modalnosti zbog koje se ovom teorijom bavimo.

2.2.2 Konkretnost

Spomenuli smo da su lewisovski svjetovi konkretni te da spadaju u konkretističku koncepciju poimanja mogućih svjetova. Također smo rekli kako je *konkretnost* problematičan pojam, a Lewis misli da neki filozofi ne znaju koja je točno razlika između konkretnog i apstraktnog.

Lewis definira konkretnost na temelju našeg zdravorazumskog vjerovanja o konkretnom. Tako je stol na kojem pišem konkretan predmet. Možemo ga vidjeti, opipati, onjušiti, okusiti te zaključiti kako je on konkretan predmet. Prema Lewisu, svaka je *possibilia* isto tako konkretna kao što mi kažemo da je ovaj stol konkretan, samo iz perspektive stanovnika istog svijeta u kojem se *possibilia* nalazi.

Stoga Lewis za konkretne objekte pretpostavlja da su »u paradigmatskom smislu konkretni« te drži kako je »podjela na apstraktno i konkretno zamišljena kao podjela entiteta u fundamentalno različite vrste« (Lewis, 2011, 96). Iz toga slijedi kako »ne dolazi u obzir da bi neki apstraktan entitet i neki konkretan entitet mogli biti sasvim slični, savršeni duplikati« (Lewis, 2011, 96). No, prema modalnom realizmu, drugosvjetski objekti jesu konkretni upravo jer imaju savršene duplikate kao dijelove drugih svjetova, te samim time, ako postoje konkretni objekti, svjetovi u kojima se ti objekti nalaze – također su konkretni.

Nesuglasje filozofa oko toga što je apstraktno, a što konkretno, razni filozofi rješavaju na sljedeće načine. Prvo, kao metoda primjera – tj. konkretni su entiteti stvari poput spomenutog stola, dok su apstraktni objekti npr. brojevi. Ovaj slučaj nam ne pomaže utoliko što nemamo jednoglasno objašnjenje što su točno brojevi. Previše je razlika između toga što je broj, a što stol da bismo posegnuli za ovom metodom.

Druga je metoda stapanja. Prema ovoj metodi »distinkcija između konkretnih i apstraktnih entiteta jednostavno je distinkcija između individuuma i skupova ili između pojedinačnosti i univerzalija ili možda između pojedinačnih individuuma i svega ostalog« (Lewis, 2011, 97). Prema ovoj metodi Lewis nema nikakve zamjedbe jer on stolove i gleda kao pojedinačne individuume, a ne univerzalije i sl.

Treća je negativna metoda prema kojoj »apstraktni entiteti nemaju prostornovremenski smještaj; oni ne ulaze u uzročnu interakciju; nikad nisu međusobno razlučivi« (Lewis, 2011, 98). Prvi dio ove metode predlaže da su skupovi apstraktni time što nisu nigdje smješteni, s čijom se postavkom Lewis ne slaže. Skupovi imaju smještaj i on je tamo gdje su njegovi članovi

(npr. skup mojeg stola i mojeg kreveta je mjesto gdje se nalaze dijelom gdje je moj stol i dijelom gdje je moj krevet). Prema tome, samo bi čisti skup ili neinstancirana univerzalija (ona koja nije prisutna sa svakom pojedinačnom koju instancira) bio nesmjешten (Lewis, 2011, 98).

Drugi dio ove metode predlaže da apstraktni entiteti ne ulaze u uzročnu interakciju. No, zašto ne? Zašto ne bismo mogli reći da skup uzroka, djelujući zajedno nešto uzrokuje? Neki autori, događaje (koji su uzrokovani) poistovjećuju sa nekom vrstom skupa, stoga Lewis smatra da *apstraktne* skupove možemo uzrokovati te odbacuje drugi dio prigovora (Lewis, 2011, 99).

Treći je dio ove metode da apstraktni entiteti nisu razlučivi. No, ako dva individuuma nisu razlučiva, onda su takvi i njihovi jedinični skupovi. Prema tome, negativna metoda ne klasificira skupove, ali ni univerzalije kao apstraktne, što se ne čini istinitim. Prema trećoj metodi, stoga, svjetovi ne mogu biti apstraktni ukoliko su njihovi dijelovi konkretni, stoga su i ti svjetovi konkretni.

Četvrta je metoda apstrakcije prema kojoj su apstraktni entiteti apstrakcije iz konkretnih entiteta. Povijesno gledano, ovo je ispravan pristup; dok gledano iz konteksta suvremene filozofije nije. Prema ovoj metodi, možemo reći kako je »jedinični negativni naboj univerzalija zajednička mnogim česticama, te da je to apstrakcija iz tih čestica jednostavno time što je dio svake od njih« (Lewis, 2011, 100). No, ne možemo poistovjetiti univerzalije s apstrakcijama iz razloga što bismo mogli apstrahirati neki ekstrinzičan aspekt npr. čestice. Stoga bismo mogli zaključiti kako su apstrakcije samo verbalne fikcije. Stoga, prema metodi apstrakcije, Lewis zaključuje kako svjetovi moraju biti konkretni jer im ne nedostaje specifičnosti i nema ničega iz čega bi oni bili apstrakcije (Lewis, 2011, 101).

2.2.3 Punoća

Lewis dalje tvrdi kako, pošto su mogući svjetovi logički prostor, oni nužno moraju biti puni, tj. mora ih biti toliko da bismo mogli analizirati modalnost. Lewis stoga predlaže načelo rekombinacije »prema kojemu sklapanje dijelova različitih mogućih svjetova daje drugi mogući svijet«, a »bilo što može supostojati s bilo čim drugim« (Lewis, 2011, 103). Stoga ukoliko bi mogao postojati pegaz, a pored njega i magarac koji govori, držali bismo se načela rekombinacije. Ukoliko bi mogao postojati pegaz, a pored njega i magarac koji govori, ali ne bi jedan pored drugoga mogli postojati, to bi označavalo logičku prazninu, tj. neuspjeh punoće. Načelo rekombinacije Lewis formulira pomoću sličnosti. Stoga bi prema našem primjeru

postojalo nešto slično kao pegaz, a pored njega supostoji nešto slično kao govoreći magarac. Također i da postoji duplikat pegaza koji supostoji s duplikatom govorećeg magarca gdje duplikacija označava dijeljenje svojstava (Lewis, 2011, 104).

Lewis ističe kako problem u načelu rekombinacije nastaje kada dolazimo do većeg broja odjelitih stvari koje supostoje u prostordremenskom kontinuumu, stoga Lewis predlaže uvjet ograničenja »ako to dopuštaju veličina i oblik« (Lewis, 2011, 105). Prema ovom uvjetu, bilo što može supostojati s bilo čime i bilo što može, a da ne supostoji s bilo čime jedino ako se dijelovi nekog mogućeg svijeta uklapaju unutar neke moguće veličine i oblika prostordremena.

Nadalje, Lewis ističe kako je zamislivost i mašta slab kriterij mogućnosti. Ukoliko zamislimo pegaza, zamišljamo ga samo pod pretpostavkom da znamo što je konj, potom što su krila kako bi to dvoje spojili u krilatog konja kojeg nazivamo pegaz. Ovaj proces, prema Lewisu, dobivamo iz neformalnog rasuđivanja iz načela rekombinacije. Zamisliti stoga mogućeg pegaza, ne znači ništa drugo nego zaključiti na njegovu mogućnost zato što bi se konj i krila koji su mogući jer su zbiljski, mogli staviti jedan pored drugog na zamišljeni način (Lewis, 2011, 106).

No Lewis ide korak dalje kada tvrdi da

Među mogućim individuumima koji postoje neki su dijelovi ovog svijeta; neki nisu, nego su duplikati dijelova ovog svijeta; neki, uzeti kao cijeli, nisu duplikati nijednoga dijela ovog svijeta, nego su djeljivi u dijelove od koji je svaki duplikat nekog dijela ovog svijeta. Neki pak drugi mogući individuumi nisu na taj način djeljivi; oni imaju dijelove od kojih nijedan dio nije duplikat nijednog dijela ovog svijeta. Njih nazivam *stranim* individuumima. Svijet koji sadrži strane individuum – to jest, svijet koji je i sam strani individuum – nazivam *stranim svijetom* (Lewis, 2011, 107).

Stoga svijet kojem niti jedan individuum, svijet ili svojstvo ne bi bilo strano bio bi izrazito bogat svijet, stoga punoća kao uvjet mogućih svjetova mora biti ostvaren, pa čak i pod cijenu da tvrdimo kako postoje strane mogućnosti (Lewis, 2011, 108).

2.3 Interpretacija modalnog realizma kroz kritike

Svaku filozofsku teoriju i svako načelo moguće je odbaciti (pa čak i načelo protuslovlja – možemo zamisliti apsurdnu filozofsku poziciju gdje netko uistinu smatra kako zid može biti i crn i ne-crn u potpunosti u isto vrijeme). Ipak, Lewis smatra kako kritike koje su upućene

modalnome realizmu jednostavno nisu dovoljno uvjerljive kako bi ga koštalo njegove teorije. Lewis navodi dva seta prigovora prema kojima bismo trebali odbaciti modalni realizam. Prvi set prigovora, koji dolazi u dva seta argumenata, ističe kako modalni realizam nekako završava u paradoksu, pa ga s time trebamo i odbaciti. Drugi set prigovora kaže da modalni realizam zahtjeva važne promjene u načinu na koji mislimo i živimo, te je cijena prihvaćanja modalnog realizma prevelika, pa ga stoga trebamo i odbaciti. Prikazat ćemo samo neke od ovih prigovora.

Prvi set argumenata i prigovora dolazi od strane Petera Forresta i Davida Maleta Armstronga. Njihova argumentacija ističe kako modalni realizam završava u paradoksu, tj. u kontradikciji. Prema autorima, ukoliko je svaki mogući svijet mogući individuum te na njega primijenimo nekvalificirano načelo rekombinacije i na tu klasu mogućih individuumata, tada imamo jedan veliki svijet koji sadrži duplikate svih naših izvornih svjetova kao nepreklapajuće dijelove (Lewis, 2011, 120). Dio modalnog realizma koji autori zapravo napadaju jest punoću lewisovskog svijeta i princip rekombinacije. Naime, prema spomenutom načelu za sve stvari koje bi mogle postojati, postoji svijet u kojem postoji duplikat svih njih. No, svijet koji sadrži duplikat svih svjetova bio bi, pokazuju oni, veći od bilo kojeg svijeta, kao i sebe samoga, što završava u kontradikciji (Weatherson, 2021).

Lewis na ovaj prigovor odgovara tako da niječe neograničenu verziju principa rekombinacije samim time što je uveo razlog »ako to dopuštaju veličina i oblik« (Lewis, 2011, 105). On inzistira da postoji neovisni razlog da se princip kvalificira na one stvari čija veličina i oblik dopuštaju da se uklope u jedan svijet. Bez neograničenog principa rekombinacije, nema načina da se stvori spomenuti veliki svijet. Lewis ne prihvaća nekvalificirano načelo rekombinacije. Argument koji su Armstrong i Forrest ponudili argument je protiv teorije slične modalnom realizmu, ali ne i modalnom realizmu.

Drugi set argumentacije prema kojem modalni realizam završava u paradoksu dolazi od strane Davida Kaplana i Chrisopera Peacockea. Njihova argumentacija također na neki način predlaže da se skupovi svjetova ugrade unutar jednoga svijeta, no ugrađivanje funkcionira drugačije (Lewis, 2011, 123). Naime, autori u ovom slučaju ne tvrde da sadržaj svjetova duplicira svoje članove u jedan veliki-svijet, kao što je to bio slučaj kod Armstronga i Forresta, već predlažu da se skup svjetova ugradi u skup koji karakterizira sadržaj nečije misli. Kaplan ističe kako je prema modalnom realizmu svaki skup svjetova propozicija. No, bilo koja propozicija može biti jedina propozicija o kojoj razmišlja osoba na lokaciji l u trenutku t . Što

bi značilo da postoji korespondencija jedan-jedan između skupova svjetova i podskupa svjetova – što vodi u kontradikciju (Weatherson, 2021).

Na ovaj prigovor Lewis odgovara da nije tako da se svaka propozicija može zamisliti (ili u nekoj drugoj semantičkoj verziji paradoksa, ako mislioca zamijenimo sa govornikom, nije tako da se svaka propozicija može izgovoriti). Lewis mislima pridaje funkcionalistički sadržaj. Naime, Lewis ističe kako

čovjek, zvijer ili bog, ili bilo što drugo što je uopće mislilac, ima misao s određenim sadržajem zahvaljujući tome što je u stanju koje obavlja neku funkcionalnu ulogu. Ta određena funkcionalna uloga tiče se uzročnih relacija toga stanja rema misliočevu osjetnom *inputu*, ponašajskom *outputu* i njegovim drugim stanjima (Lewis, 2011, 125).

No, ukoliko funkcionalna uloga misliočeva stanja određuje sadržaj njegove misli, onda može postojati samo onoliko različitih mogućih sadržaja misli koliko postoji različitih određenih funkcionalnih uloga – što poništava paradoks (Lewis, 2011, 125).

Na koncu ćemo spomenuti dva prigovora modalnom realizmu koji dolaze od strane Petera Forresta i Roberta Adamsa. Oni prigovaraju modalnom realizmu više od strane životne perspektive nego od strane paradoksalnosti. Prema ovim prigovorima, modalni realizam od nas zahtjeva da na neki način učinimo velike promjene u načinu na koji mislimo i živimo.

Forrestov argument glasi da ukoliko postoje mogući svjetovi koji su jednako zbiljni kao i naš, u njima postoje obmanuti pojedinci/parnjaci koji očekuju da budućnost na prikladne načine slični prošlosti; no oni žive u svjetovima u kojima budućnost uopće ne slični prošlosti. Forrest tvrdi da modalni realizam iz tog razloga vodi do induktivnog skepticizma. Prema modalnom realizmu, postoje i drugi mislioci vrlo slični nama koje okolina vara. Ti parnjaci uče na jednak način kao i mi, ali uče neistine. Iz tog razloga i mi bismo trebali sumnjati u svoje induktivne zaključke.

Takvi svjetovi postoje rekombinacijom: bilo koja budućnost nakalemljena je na bilo koju prošlost. Za neke od obmanutih parnjaka stvari će ići krivo na suptilne i podmukle načine; nova promatranja ipak će potvrditi postojanje struje etera. To su oni sretni, za druge će stvari degenerirati u potpuni kaos oko njih. Treći nikada neće saznati za svoje pogreške, zbog ovog ili onog razloga. Nikad neće biti razočarani, no neće biti ništa manje obmanuti. Neki nisu obmanuti u pogledu budućnosti, nego u pogledu prošlosti: oni žive u posve novim svjetovima punima lažnih tragova i zapisa o prošlosti koje nikad nije bilo. Te je lažne tragove možda ostavio kakav Krivotvoritelj. No on nije bio potreban – za svako moguće stanje, postoje svjetovi koji počinju upravo u tom stanju (Lewis, 2011, 136).

S obzirom na to, trebali bismo sumnjati u naše induktivne zaključke. Tužna sudbina naših parnjaka s drugih mogućih svjetova trebala bi nam biti dovoljna da modalni realizam odbacimo

– ili barem – postanemo skeptikom u smislu induktivnih zaključaka. Lewis odgovara na ovaj prigovor tako što ističe da modalni realizam ne čini induktivne izazove ništa gorima nego što su bili prije (Weatherson, 2021). Opće je poznato da bi induktivni zaključci mogli biti neuspješni. Lewis ističe kako »vjerujući indukciji mi riskiramo i postupamo u nadi da će se istinske mogućnosti za pogrešku rijetko ostvariti« (Lewis, 2011, 137). Zaključuje kako svatko ima jednako dovoljan i jednako nedovoljan razlog za vjerovanje indukciji, te stoga ovo i nije neki prigovor modalnom realizmu, tj. ovaj prigovor ne mijenja status opravdanja zaključka. Ukoliko je induktivno zaključivanje problematično za nas, onda nema potrebe dokazivati da nije problematično za nekog pojedinca u nekom mogućem svijetu.

Drugi prigovor ističe kako bi prihvaćanjem modalnog realizma trebalo utjecati na način na koji brinemo o onome što se događa. Adams tvrdi da bi modalni realist trebao biti indiferentan prema ovosvjetskim zlima jer je u globalu svih mogućih svjetova, broj zala isti, pa prema tome nema smisla da djelujemo moralno. Lewis nastavlja iznoseći sam drugi dio prigovora gdje svatko (pa tako i on) ima neke određene osobne težnje. Kao primjer uzima svoju knjigu. Knjiga je u nekim svjetovima napisana, u nekima nije, a u nekima se upravo piše. Ona je bezbroj puta napisana i još će bezbroj puta biti napisana. Lewis postavlja pitanje, zašto bi nas onda bilo briga što je s nama, tj. hoće li knjiga biti napisana ili ne?

Druga verzija ovog prigovora dolazi od strane Larryja Nivena. Niven sugerira da bi samo znanje o mnoštvu svjetova razložno moglo potkopati volju za životom (Lewis, 2011, 145). Jedan je način na koji mi donosimo odluke, a drugi na koji naši onosvjetski parnjaci. Sve naše odluke koje smo odlučili do sada, netko je odlučio suprotno od nas. Zašto bi onda bilo bitno koju odluku donesemo? Ovaj argument ima i nastavak. Možemo se pitati sljedeće: „Zašto se jednostavno ne ubijemo bez ikakva razloga, naime, ukoliko je neki parnjak to već učinio, kakve razlike ima jesmo li mi taj mogući individuum ili nismo?“.

Lewis smatra da se ovaj set argumenata oslanja na pogrešnu premisu. Lewis smatra da su moralna nastojanja, različita htjenja pa tako i želja za životom – egocentrične želje. Lewis ističe kako »prikladan način da svojoj želji damo sadržaj ne zasniva se na uvjetu za koji želim da ga zadovolji čitav sustav svjetova, nego na uvjetu što ga želim zadovoljiti sam« (Lewis, 2011, 146). Nastavlja kako je uzaludno »htjeti da neki uvjet zadovolji čitav sustav svjetova, budući da to koje uvjete čitav sustav zadovoljava ili ne zadovoljava nije nešto kontingentno« (Lewis, 2011, 146). Zaključuje kako egocentrična želja za preživljavanjem ne može biti zadovoljena preživljavanjem ili smrti parnjaka. Isto tako, nije tako da Lewis želi da neki parnjak

napiše knjigu, već on sam želi napisati knjigu – i to mu je motivacija za nastavak. Što se tiče zadnjeg dijela prigovora, o sveukupnoj moralnosti, Lewis tvrdi da bi njegova želja za manjim zlom bila uzaludna želja budući da karakter ukupnosti svih svjetova nije nešto kontingentno (Lewis, 2011, 148). Postavlja protupitanje Adamsu: »Bih li trebao noću bdjeti naričući nad zlima drugih svjetova i bih li trebao slaviti njihove radosti? Ne vidim nikakva razloga zašto bih trebao naricati nad zlima i slaviti radosti čak i udaljenih dijelova ovoga svijeta, u koji vjerujem kao i svatko drugi« (Lewis, 2011, 148). Dodaje kako ovaj prigovor može naškoditi i umanjiti moralnu snagu jedino apsolutnim utilitaristima koji vjeruju u maksimiziranje ukupnog dobra, apsolutno bez obzira gdje – u tom slučaju broj zala je uvijek isti i ne ovisi o tome što činimo, no Lewis smatra da nam ovdje može pomoći *partikularistička* etika pojedinog mogućeg svijeta – etika koja bi vrijedila u svakom svijetu zasebno. Odbacujući gledište da bismo u svojim moralnim promišljanjima trebali brinuti o svima, mogućim i stvarnim, jednako, Lewis odbacuje prigovor.

Lewis zaključuje kako niti jedan od ovih prigovora nije dovoljno jak da bismo odbacili teoriju modalnog realizma. Čak i ako neki argumenti nisu u potpunosti pobijeni, oni, kako kaže, završavaju u neriješenom ishodu. Lewis ističe kako njegov *Raj za filozofe* ostaje netaknut. Iako postoje zdravorazumska vjerovanja da ne povjerujemo u modalni realizam, Lewis ističe kako je to cijena koju moramo platiti kako bismo odgovorili na pitanja unutar modalnosti, te da tu cijenu moramo usporediti s koristi koju dobivamo (Lewis, 2011, 157). No, zdravi je razum samo utvrđeni korpus teorije – nesistematična pučka teorija – u koju u svakom slučaju *vjerujemo*, te on nema apsolutni autoritet u filozofiji (Lewis, 2011, 156). Stoga Lewis smatra kako bismo modalni realizam trebali prihvatiti kao istinit, bez obzira koliko cijena bila visoka, teoretske su koristi, kaže Lewis, vrijedne prihvaćanja – naravno, ukoliko ih negdje ne možemo dobiti od jeftinijih alternativa (Lewis, 2011, 157).

2.4 Zašto odbacujemo alternative?

Nešto smo o alternativnim koncepcijama mogućih svjetova prikazali u prvom poglavlju. Naime, alternativne teorije koje, kako smo rekli, uglavnom spadaju pod apstrakcionističke koncepcije mogućih svjetova, Lewis naziva ersatzističkim (ger. *ersatz* = [lošija] zamjena) koncepcijama mogućih svjetova te one predstavljaju *jeftinu* zamjenu za modalni realizam.

Prema Lewisu, postoje tri vrste apstrakcionističkih podijela mogućih svjetova od kojih svaka dolazi pod određenu cijenu. Prema apstrakcionističkim koncepcijama mogućih svjetova prihvaćamo govor o mogućim svjetovima koji su na neki način apstraktni entiteti. Stoga, ukoliko se odlučimo za rješavanje modalnih problema putem apstrakcionističkih teorija, ne dolazimo u nesuglasje sa zdravim razumom kao što je to bio slučaj kod modalnog realizma. Prema ersatz programima postoji

jasna razdioba svega što postoji na konkretno i apstraktno. Na konkretnoj se strani zdravorazumsko mišljenje o tome što postoji mora poštivati. Postoji jedan i samo jedan konkretan svijet. On uključuje sva konkretna bića koja postoje. Ne postoje drugi svjetovi i ne postoje drugosvjetski mogući individuumi – u svakom slučaju, ne postoje ako se razumiju kao konkretni (ili djelomično korektni) entiteti. Nadalje, jedan konkretan svijet nije ništa ekstenzivniji i ništa manje nije prostornovremenski jedinstven nego što ga pretpostavlja zdravorazumsko mišljenje (Lewis, 2011, 159).

Apstraktni svjetovi na neki način reprezentiraju konkretne entitete (vidjet ćemo na koje načine). Ersatz programi tako nude apstraktne zamjene konkretnim svjetovima modalnog realizma koji obavljaju iste teoretske uloge kao i konkretni lewisovski svjetovi. Razlika između konkretnog i apstraktnog svijeta je ta što ono što ersatzeri nazivaju naš, stvarni svijet jedini *ozbiljen*, tj. on jedini reprezentira konkretan svijet, dok su apstraktni svjetovi *neozbiljeni* (Lewis, 2011, 160).

Jeftini raj *possibilia*, kako Lewis naziva korištenje alatom mogućih svjetova u apstrakcionističkim koncepcijama, moguć je prihvatimo li ersatz moguće svjetove kao ersatz moguće. Stoga je »moguće da magarci govore akko postoji neki apstraktan ersatz svijet u kojem magarci govore« (Lewis, 2011, 163). Zašto se koristiti konkretnim magarcima koji govore? Zašto se ne bismo poslužili apstraktnim reprezentacijama govorećeg magarca i s time riješili sve probleme modalnosti?

Lewis kaže kako ersatzeri uglavnom ne formuliraju svoje apstrakcionističke koncepcije na spomenuti način. Većina, kaže, ne bi kazala da »moguće svjetove treba zamijeniti apstraktnim reprezentacijama, nego da mogući svjetovi *jesu* apstraktne reprezentacije« (Lewis, 2011, 163). Ersatz programi izgledaju primamljivo samo zato što se slažu sa zdravim razumom u pogledu toga što je stvarno, a što ne. Ipak, svaki ersatz program nailazi na različite probleme. Lewis stoga ne nudi neki generalni odgovor kako bismo trebali odbaciti svaku apstrakcionističku koncepciju mogućih svjetova iz istog razloga, već ističe kako se svaka različita verzija spomenute koncepcije nalazi u ozbiljnoj neprilici.

Lewis na koncu ističe kako podjela ersatz programa ovisi o tome kako odgovaraju na pitanje o načinu na koji ersatz svjetovi reprezentiraju, tj. na koji način dolazi do toga da je to i to na stvari prema određenom ersatz svijetu (Lewis, 2011, 164).

Prema odgovorima na to pitanje Lewis dijeli ersatzističke programe na:

- i) jezični ersatzizam
- ii) slikoviti ersatzizam
- iii) magični ersatzizam.

Prema jezičnom ersatzizmu, koji je prema Lewisu najpopularniji i najprihvatljiviji od tri ersatzizma, svjetovi su na neki način maksimalno konzistentni skupovi rečenica. Ersatz mogući svjetovi su unutar jezičnog ersatzizma reprezentacije, a način na koji oni reprezentiraju mogućnosti je nešto poput načina na koji jezik predstavlja mogućnosti (Weatherson, 2021). Ovi ersatz svjetovi su neka vrsta kvazi-lingvističkih entiteta (Stairs, 1988, 334). Prema Richardu Jeffreyu ove svjetove treba zamisliti kao gotove dovršene romane koji opisuju neki mogući svijet »onoliko detaljno koliko je to moguće a da ne premaši resurse djelatnikova jezika. No ako se govor o mogućim svjetovima čini opasno metafizičkim, pozornost možemo usmjeriti na same romane, te govoriti kao da dovršen konzistentan roman zapravo jest mogući svijet« (Jeffrey, 1990, 209). U jezičnom ersatzizmu, poput svojevrsnih romana možemo reći da je u nekom mogućem svijetu/romanu istina da magarac govori ukoliko taj roman sadrži rečenicu na hrvatskom jeziku „Magarac govori“ (Lewis, 2011, 166). „Magarac govori“ u ovom je slučaju svjetotvoreći jezik koji zajedno sa svojim implikacijama³ tvori jedan mogući svijet. Svjetotvoreći jezik također mora biti maksimalno konzistentan. Da bi tvorio jedan svijet »on mora biti maksimalan, to jest za svaku rečenicu, mora sadržavati ili nju ili njezinu negaciju; i mora biti konzistentan, to jest ne smije sadržavati i nju i njezinu negaciju« (Lewis, 2011, XII). Ersatz jezični svjetovi tada postaju skupovnoteoretske konstrukcije iz riječi koje su dio konkretnog svijeta.

Lewis jezičnom ersatzizmu prigovara da se modalnost mora shvatiti kao primitivna, tj. kao maksimalno konzistentni svijet, što ona zapravo nije. Svijet nije maksimalno konzistentan ukoliko dodavanjem i jedne druge rečenice svjetotvorećeg jezika uništavamo konzistentnost, inače »on može svijet opisivati nepotpuno, stapajući dvije različite mogućnosti koje bi se

³ Pod implikacijama reprezentacije mislimo skup rečenica koje zajedno interpretirane impliciraju da magarac govori. Ovu implikaciju Lewis uvodi iz razloga što svjetotvoreći jezik možda jednostavno nema eksplicitno opisano svojstvo govorenja magarca jednom rečenicom.

razlikovale kad bismo ga proširili u veći konzistentan skup« (Lewis, 2011, 175). Jezični ersatzizam stoga neke opise svjetova drži kao nekonzistentne, a nekonzistentni svjetovi ne postoje.

Drugi Lewisov prigovor jednostavno ističe kako je opisna snaga svjetotvorećeg jezika, zajedno sa svim interpretacijama, ograničena, tj. ima ograničene opisne resurse (Lewis, 2011, 182). Nadalje, problem opisne snage je taj da ako ovosvjetski teoretičar može specificirati svjetotvoreći jezik, onda se ne može očekivati da on ima dovoljno bogat rječnik kako bi opisao i razlikovao sve različite mogućnosti koje postoje (Lewis, 2011, 183). Prema tome, možemo zamisliti da postoje mogući svjetovi koje jednostavno nemamo mogućnosti opisati npr. kao u knjizi Edwina Abbotta *Plošnozemski* kada dvodimenzionalni likovi jednostavno ne znaju, te stoga ne mogu niti opisati što bi to bili trodimenzionalni mogući likovi (Abbot, 2005). Stoga je ono što se može opisati ograničeno onime za što možemo imati riječi, što znači da bi svjetovi mogli nadmašiti svjetotvoreći jezik kojim ga opisujemo (Lewis, 2011, 192). Ove probleme ne nalazimo u Lewisovoj teoriji, te je to dobar razlog zašto odbaciti jezični ersatzizam u korist modalnog realizma.

Drugi od ersatz programa Lewis naziva slikovni ersatzizam. Dok je jezični ersatzizam popularniji alternativni pristup od modalnog realizma koji nalazi na svoj set problema te za njega i sam Lewis tvrdi kako je odlučiti se za njega stvar odvagivanja i odmjeravanja, a ne opovrgavanja, slikoviti i magični ersatzizam Lewis smatra treba u potpunosti odbaciti. Lewis smatra kako se i slikoviti i magični ersatzizam mogu činiti privlačnim u odnosu na spomenute alternative, no njihove su vrline samo iluzorne (Lewis, 2011, 192).

Na jednak način kao što jezični ersatzizam prikazuje svjetove kao svojevrsne lingvističke tvorevine, ili kako smo rekli svojevrsne konzistentne romane, tako slikovni ersatz program ersatz svjetove promatra kao da su načinjeni na sliku i priliku istinskih svjetova. Način na koji ovi filozofi prikazuju ersatz moguće svjetove jest taj da su on reprezentacije, a način na koji oni reprezentiraju mogućnosti je nešto poput načina na koji slike ili modeli reprezentiraju mogućnosti, tj. oni reprezentiraju time što su slični onome što reprezentiraju (Weatherson, 2021). U jezičnom ersatzizmu

slika reprezentira pomoću izomorfizma. Imamo mačku na prostiraču i imamo njezinu sliku. Postoji dio slike koji odgovara mački; on je sastavljen od dijelova koji pak odgovaraju dijelovima mačke: šapama, repu, brkovima, ... taj dio slike većinom je crn, osim jednog bijelog komadića koji odgovara komadiću mačkina vrata; dakle, slika reprezentira mačku kao crnu osim bijele mrlje na vratu. Dio slike koji odgovara mački dodiruje drugi dio slike koji odgovara prostiraču; dakle, slika reprezentira mačku na prostiraču (Lewis, 2011, 193).

No, kod izomorfizma postoje određena ograničenja. Stražnja strana mačke ne nalazi se na slici, udaljenosti mačke, njezinih dijelova i otirača nisu jednake kao kod stvarne mačke itd. Ipak, Lewis ova ograničenja ostavlja po strani te dopušta slikovnom ersatzizmu da izomorfizme promatra kao idealizirane slike, tj. da u cijelosti reprezentiraju pomoću izomorfizma. Jedan ersatz svijet, dakle, predstavlja točnu sliku konkretnog svijeta. Lewis se pita kako onda pomiriti slikovni ersatzizam sa apstrakcionizmom, tj. kako je moguće da apstraktni entiteti oslikavaju konkretni svijet?

Ersatz svijet koji je ozbiljen reprezentira točnu sliku konkretnog svijeta, dok je bilo koji drugi svijet mogao biti ozbiljen da je konkretan svijet bio drukčiji po uređenju i svojstvima njegovih dijelova (Lewis, 2011, 193). Dakle, dijelovi koji su izomorfni konkretnom ozbiljenom svijetu, ispravne su reprezentacije, dok drugi dijelovi ersatz svjetova nisu izomorfni ničemu što postoji, ali bi bili da su stvari bile drugačije.

Lewisovi prigovori slikovnom ersatzizmu u istim su crtama kao i oni koje je uputio jezičnom ersatzizmu, tj. da mora postojati primitivna modalnost. Lewis ističe da ukoliko zamislimo govorećeg magarca koji ne postoji u konkretnom ozbiljenom svijetu, mogući svijet ne bi mogao biti izomorfan iz razloga što ne postoji zbiljski govoreći magarac kojeg bi ersatz svijet preslikavao. Dakle, spomenuti bi magarac bio samo poput magarca ponovno u modalnom smislu, on je poput magarca koji bi mogao postojati, a ne magarac koji postoji (Lewis, 2011, 196).

Ozbiljniji prigovor proističe iz toga da se slikovni ersatzizam zapravo ne rješava neprijatne ontologije. Apstraktni ersatz svjetovi uopće nisu toliko apstraktni koliko ovi filozofi smatraju te oni sadržavaju isti set problema koji kritičari prigovaraju Lewisovoj ontologiji, samo bez dodatnih prednosti modalnog realizma. Ovi filozofi tvrde da je njihov ersatz svijet apstraktan, no on ne prolazi na testu Lewisovih spomenutih distinkcija apstraktnosti i konkretnosti. Jedina razlika između modalnog realizma i slikovnog ersatzizma u ovom slučaju, smatra Lewis, je ta što slikovnom ersatzizmu nedostaje *živosti* svijeta koju daje samo konkretnom, zbiljskom svijetu, a koju ne gubimo u mogućim svjetovima modalnog realizma.

Na koncu, Lewis prikazuje magični ersatzizam. Prema njemu, ersatz svjetovi nisu kao jezične ili slikovne reprezentacije. Lewis ovaj program naziva magičnim iz razloga što ona ima neke skrivene, tajanstvene dijelove i koja se čini privlačnom samo zato što od pogleda skriva dijelove teorije koji obavljaju filozofski posao (Weatherson, 2021). Magični ersatzizam zapravo možemo nazvati i *neodređena vrsta ersatzizma* iz razloga što filozofi koji spadaju

ovdje ne definiraju do kraja svoje polazišne teorije. Oni kažu malo toga o prirodi elemenata mogućih svjetova osim toga da su oni na neki način apstraktni. Oni tvrde da elementi u mogućim svjetovima na neki način reprezentiraju, ali za razliku od jezičnog i slikovnog ersatzizma, ne kažu kako reprezentira (Lewis, 2011, 212). Lewis također ističe kako nema jedne opće teorije magičnog ersatzizma jer svaki na svoj način magično tumači svoje polazišne točke – upravo zato ove filozofe naziva magičarima. Lewis tvrdi da čim postavimo jednostavna pitanja o odnosu koji postoji između mogućnosti i stvarnosti, ako je ta mogućnost aktualizirana, nalazimo magičara koji govori stvari koje su ili nevjerojatne ili misteriozne. Magičari tumače elemente ersatz mogućih svjetova kao

Stanja stvari ili načini na koje bi stvari mogle biti ili mogućnosti ili propozicije ili složena struktura svojstva (ukratko: strukture) koje bi mogle pripadati čitavom konkretnom svijetu. Odabrani elementi su stanja stvari koja su uspostavljena ili načini na koje stvari jesu ili ostvarene mogućnosti ili istinite propozicije ili strukture koje konkretan svijet ima. Jedno stanje stvari jest postoji magarac koji govori ili jedan način na koji bi stvari mogle biti jest mogao bi postojati magarac koji govori ili jedna mogućnost jest da postoji magarac koji govori ili jedna struktura jest uključuje magarca koji govori nužno, akko bi postojao magarac koji govori, onda bi to stanje stvari bilo uspostavljeno ili bi taj način na koji bi stvari mogle biti bio način na koji stvari jesu ili bi ta mogućnost bila ostvarena ili bi ta propozicija bila istinita ili bi tu strukturu imao konkretan svijet. I što bi moglo biti lakše od toga (Lewis, 2011, 213)?

Lewis smatra da ukoliko pokušamo doći do odgovora na bilo koje od ponuđenih definicija npr. što je to stanje stvari, filozofi odgovaraju sa: „Zašto pitaš? Pa to su stanja stvari“. Stoga Lewis zaključuje kako je procjena magičnog ersatzizma na neki način umjetan posao jer nije jasno koju zapravo teoriju zastupaju filozofi koju bi trebalo procijeniti. No, ukoliko nema takvih teorija, koje bi, da postoje spale u probleme koje Lewis navodi, utoliko bismo trebali prihvatiti modalni realizam.

3. Suprotstavljanje aktualnosti i zbiljnost – indeksikalnost svjetova

Postavke modalnog realizma možemo podijeliti na nekoliko dijelova koji se više ili manje podudaraju s ostalim teorijama o mogućim svjetovima. Opis svijeta koji smo prikazali iz Lewisove knjige *Protučinjenice* u prvom poglavlju mogao bi jednako biti opis koji daju ersatzeri. Uz spomenuta obilježja i razlike dviju mogućih koncepcija koje Lewis pravi te obilježja njegovih svjetova kao izoliranih, konkretnih i punih, Lewis tvrdi da su njegovi svjetovi još i zbiljni. Upravo je pojam Lewisove zbilje problematičan nekim filozofima te stoga napadaju Lewisove odrednice mogućih svjetova kao zbiljnih svjetova. Sukladno tome, prikazat ćemo zašto Lewis tvrdi da su mogući, ali i naš aktualni svijet zbiljski svjetovi. Određenje svijeta kao zbiljskog usko je povezano sa određenjem svijeta kao indeksikalnog. To će reći da je svaki svijet zbiljski jer je zbilja indeksikalni termin – te s time, zbilja postaje relativna.

3.1 Zbiljnost i aktualnost

Možemo reći kako je moguće zamisliti da jednog postoji iako, koliko znamo, on ne postoji zbiljski. No, što znači da jednog ne postoji zbiljski ili ne postoji stvarno? Kao i do sada, prvo valja promotriti što zdravorazumski možemo reći o zbilji i aktualizmu. Teško je definirati što sama zbilja jest. Najjednostavnije rečeno, zbiljsko je ono što jest, ostvarenje stvari, ispunjenost, suprotnost mogućem i ne-biću. Biće u punom smislu jest biće u zbilji dok je spomenuta mogućnost, kao što smo rekli, samo u odnosu na zbilju. Također, reći da je nešto aktualno, znači da se ono događa upravo u određenom času, u sadašnjosti, u zbilji (Lewis, XII, 2011). Vidimo kako su ova dva pojma srodna te da su u jednu ruku suprotni od pojma potencije ili mogućnosti kao nečega neostvarenoga ili ne-trenutnoga (ne-aktualnog).

U filozofiji promatranje trenutnog, stvarnog svijeta i njegovih trenutnih pojava i činjenica nazivamo realizmom. Realizam se općenito proteže kroz veliki broj različitih područja (etika, estetika, znanost itd.). Upravo iz tog razloga nije lagana zadaća odrediti što točno i u kojem smislu predstavlja stvarnost i stvarni svijet. Promatramo zbiljnost u nekoliko aspekata na makro-razini kao tvrdnja o postojanju nečega te kao aspekt realizma kao nečega neovisnoga samo u sebi (Miller, 2021). Tako ovaj stol na kojem upravo pišem, računalo koje koristim za tipkanje ovih slova, slušalice koje proizvode zvuk u mojim ušima postoje u zbilji. Zbilja stoga predstavlja tvrdnje o postojanju objekata.

Drugi aspekt realizma odnosi se na neovisnost mišljenja o tim postojećim stvarima (Miller, 2021). Možemo reći da neovisno o tome postoje li ljudi i njihova koncepcija o tome što Mjesec jest, on postoji i postojao bi da nema niti jednog drugog čovjeka koji ga promatra i definira (možda se u tom slučaju ne bi zvao Mjesec, ali sferičasto nebesko tijelo u svemiru svakako bi postojalo). Možemo reći kako se u ovom kontekstu zbiljnost smatra kao ono što zovemo konkretni, stvarni, naš svijet s nama kao dijelovima tog svijeta. Ono što bi realisti nazivali zbiljom ili stvarnošću definirano je djelomično kao neovisnost zbilje o mišljenju i jeziku (Lehe, 224, 1998).

No, kako je zbiljnost povezana s aktualizmom? Već smo vidjeli kako se modalnost bavi istinitošću iskaza poput *istina je da je mogao postojati jednorog*. Uistinu, možemo zamisliti da bi moglo postojati biće koje se nekako razvilo tako da postoji, biće koje nazivamo jednorog. Ipak, kao što smo utvrdili, ovaj je iskaz samo modalno istinit. Filozofi koje nazivamo posibilisti tvrde kako je iskaz *moguće je da postoji jednorog* istinit zato što je moglo postojati biće koje je jednorog i nosi sva svojstva jednoroga, tj. oni smatraju da postoje mogući, no neozbiljeni predmeti (Loux, 2010, 198). Posibilizam u ovom smislu obuhvaća one stvari koje su moguće u suprotnosti sa zbiljskim. Možemo sa sigurnošću reći da jednorog nije aktualan jer ne postoji sada, aktualno. Iskaz *moguće je da postoje jednorogi* istinit je na temelju činjenice da postoje mogući, ali nestvarni, ne-zbiljski jednorogi, tj. stvari su mogle postojati u zbilji (ali ne postoje) i koje bi bile jednorogi da su zbiljski (Menzel, 2021a).

Odgovor na posibilističku poziciju daju spomenuti aktualisti koji definiraju aktualizam tako da sve što postoji je samo ono što zbiljski postoji. U ovom smislu, aktualisti izjednačavaju zbilju, stvarnost s aktualnošću. Samo ono što uistinu postoji, egzistira, ono što je zbiljsko u ovom svijetu – je aktualizirano.

3.2 Lewisov prikaz zbilje kao indeksikalan pojam

Pojmovi poput vremena, (praznog) prostora, Boga, bića i sl. problematični su pojmovi. Tako su i pojmovi zbilje i aktualizma problematični, tj. možemo reći kako bi različiti filozofi potonje pojmove tumačili na različite načine. Kao završnu odrednicu svjetova modalnog realizma uzimamo stoga karakteristiku zbiljnosti (mogućih) svjetova odrednicu koju ersatzeri uglavnom osporavaju te zbog koje nazivaju teoriju modalnog realizma znanstvenom

fantastikom. Upravo je Lewisov pogled na narav zbilje mogućih svjetova nešto što ga razlikuje od mnogih filozofa.

Naime, Lewis spada u spomenute posibiliste kada tvrdi da postoje mogući, no neozbiljeni objekti. Utvrdili smo kako je prema modalnom realizmu (i prema ostalim teorijama o mnoštvu svjetova) naš svijet jedan od mnogih svjetova. Također, kažemo da je naš svijet zbiljski svijet, dok ostali nisu zbiljski. Dakle, svijet kojeg smo mi stanovnici, zbiljski je svijet, dok neki drugi mogući svjetovi nisu zbiljski. Svijet u kojem postoje molekule, potoci, teleskopi, lokve, negovoreći magarci i sl. naš je zbiljski svijet, dok svjetovi sa govorećim magarcima i sjekirama koje padaju iz oblaka nisu zbiljski svjetovi. Za sada se ništa ne čini problematično.

No, Lewis smatra da je *zbilja*, u sklopu terminologije o mogućim svjetovima, samo sinonim za *ovosvjetski*. Prema tome, govoreći magarci i sjekire koje padaju iz oblaka nisu naš *ovosvjetski* svijet jer nisu dio našeg zbiljskog svijeta. Pošto možemo zamisliti govoreće magarce i možemo zamisliti sjekire koje padaju iz oblaka i možemo zamisliti svijet u kojemu su ove situacije na stvari – postoje neki *onosvjetski* individuumi koji tvrde da je njihov svijet *zbiljski*. Lewis ističe kako naš svijet nema nikakav poseban ontološki status, tj. da ga nemamo pravo obilježiti kao stvarnijeg od drugih mogućih svjetova tako da kažemo da je samo naš svijet zbiljski (Loux, 2010, 193).

Ovakav pogled na zbilju Lewis još naziva indeksikalnom analizom, a prvi put je određuje već 1970-te godine u članku *Anzelmo i aktualnost* gdje prirodu zbilje tumači na sljedeći način:

Tvrdim da „zbiljski“ i srodne riječi treba analizirati kao *indeksikalne* termine: kao termine čija referencija varira, ovisno o relevantnim obilježjima konteksta izricanja. Relevantno obilježje konteksta za termin „zbiljski“ jest svijet u kojemu dolazi do danog izricanja. Prema predloženoj indeksikalnoj analizi, „zbiljski“ (u njegovu primarnom smislu) u bilo kojem svijetu w referira na svijet w. „Zbiljski“ je analogno terminu „sadašnji“, indeksikalnom terminu čija referencija varira ovisno o različitom obilježju konteksta: „sadašnji“ u bilo kojem vremenu t referira na vrijeme t. „Zbiljski“ je analogno i terminima „ovdje“, „ja“, „ti“ i „prethodno spomenuti“ – indeksikalnim terminima čija referencija ovisi o mjestu, govorniku, slušateljstvu, govornikovu činu upućivanja odnosno prethodnom govoru (Lewis, 1970, 184-185).

Iz prikazane indeksikalne analize vidimo kako za Lewisa zbilja predstavlja nešto relativno ovisno o tome u kojem se kontekstu izriče. Kada kažemo „ja“ referiramo se na sebe kao osobu, ali ukoliko netko drugi kaže „ja“ misli na različitu osobu od mene. Isto kako ne obilježavamo sebe kao ontološki jedinstvenu osobu za koju jedino vrijedi „ja“, tako isto sa svjetovima naš zbiljski svijet nema pravo tvrditi da je samo on povlašten ontološkim statusom zbilje (Loux, 2010, 193). Lewis, dakle, ne govori kako je svaki svijet zbiljski, jer je za nas samo jedan svijet zbiljski – naš aktualni svijet. Relativnost zbilje mogućih svjetova za Lewisa je

neizbježna, a apsolutno zbiljsko ne postoji. Pitanje zbilje zapravo je pitanje koje od svih stvari koje postoje stoje u nekoj posebnoj relaciji prema nama (Lewis, 2011, 111). Ukoliko bismo tvrdili kako apsolutno zbiljski postoji samo jedan (možda naš) svijet, ubrzo bismo se našli u problemu.

Prvi prigovor koji Lewis iznosi tiče se našeg znanja da smo zbiljski. Drugi se prigovor tiče kontingentnosti. Naime, Lewis tvrdi da je istina da je naš svijet zbiljski. No, tvrditi da je apsolutno zbiljski značilo bi da su stanovnici svih ostalih svjetova osuđeni da žive u svjetovima koji nisu zbiljski. Lewis se stoga pita: Kojeg bismo razloga morali imati da tvrdimo da je baš onaj svijet kojeg smo dio zapravo svijet koji je apsolutno zbiljski (Lewis, 2011, 109)? Lewis tvrdi da jednostavno ne možemo znati da je naš svijet apsolutno zbiljski, iako on je zbiljski za nas, stoga poimanje zbilje kao apsolutne trebamo odbaciti.

Drugi prigovor odnosi se na kontingenciju zbilje. Naime, relativnost zbilje očituje se u tome da kontingentna stvar (npr. to da je moja kosa smeđe boje, a ne crvene) varira od svijeta do svijeta. Dakle u jednom je svijetu jedna situacija na stvari, dok je u drugom svijetu druga situacija na stvari. U jednom svijetu je, stoga, jedna zbilja (moja je kosa smeđe boje) dok je u drugom svijetu druga zbilja (moja je kosa crvene boje). Iz analize kontingencije slijedi da apsolutna zbilja nije moguća. Prema tome, odrediti što je zbiljsko, a što ne, ovisi o tome u kojem se svijetu nalazimo.

Kritika Lewisovog poimanja zbilje koju često nalazimo je argumentacija koja ističe kako Lewis jednostavno pogrešno prikazuje svoju poziciju. Prema ovom prigovoru, Lewis prikazuje zbilju kao nešto drugo od trivijalne analitičke isitne. Zbilja se prema ovom prigovoru ne može prikazati kao nešto indeksikalno jer ukoliko postoje neki drugi izolirani, konkretni i puni svjetovi, oni su samo nešto više naše zbilje, a ne neka druga (ili tuđa) zbilja. Stoga, prema ovom prigovoru, kazati da je nešto ozbiljeno ili neozbiljeno je besmislica, jer sve što je ozbiljeno je jednostavno zbilja, dok sve što nije ozbiljeno jednostavno ne postoji ili završava u spomenutom meinongovskom paradoksu o nepostojećim objektima. Dakle, ukoliko postoje mogući svjetovi kako ih Lewis tumači, oni zbiljski postoje.

Ukoliko takvi svjetovi postoje, tj. ukoliko su oni zbiljski, oni nemaju nikakve veze sa mogućnošću. Mogućnost »se tiče *alternativa* zbiljnosti. Zbiljnost – sva zbiljnost, bez obzira na to koliko je ima – mogla je biti drugačija, i to je ono o čemu se radi u modalnosti. Više zbiljnosti nije zamjena za neozbiljnu mogućnost« (Lewis, 2011, 116). Ipak, ako bi takvi svjetovi svi bili

zbiljski tad bi bila besmislica tvrditi da se nešto događa u jednom ili drugom svijetu. Lewis stoga odgovara da zbilju svakako ne treba promatrati kao analitičku istinu.

3.3 Aktualizam Alvina Plantinge kao odgovor na modalni realizam i indeksikalnost

Uz konkretistički modalni realizam druga grana brani postavke aktualizma, tj. filozofsko-ontološke tvrdnje da ne postoje entiteti koje nisu dio zbiljskog svijeta. Ovi filozofi tvrde kako bez obzira koliko jaka objašnjavalачka moć Lewisovog modalnog realizma, ne bismo trebali prihvatiti teoriju koja se toliko razilazi od zdravog razuma iz razloga što postoji snažna intuitivna potpora za vjerovanje u aktualizam (Loux, 2010, 198). Isto tako, aktualisti tvrde da se možemo zadržati u okvirima mogućih svjetova bez da prihvatimo Lewisove postavke. Oni smatraju da možemo ponuditi potpuno aktualističko razjašnjenje zamisli da postoje mnogi načini na koji bi se stvari mogle odvijati (Loux, 2010, 200), a da se ne odmaknemo od terminologije mogućih svjetova.

Razlika koju ovi filozofi ističu jest ta da mogući svjetovi ne služe kako bismo modalno sveli na nedomodalno, već da mogući svjetovi služe kao svojevrsna mreža modalnih pojmova koji se razumiju pomoću te mreže. Ovi filozofi na moguće svjetove gledaju kao apstraktne objekte neke vrste – kao različita svojstva, propozicije ili stanja stvari. Filozof koji se među prvima suočio s ovim tumačenjem modalnosti i čije je rješenje dijametralno suprotno Lewisovom razrješenju modalnosti jest Alvin Plantinga. Naime, Plantinga tvrdi kako modalnost ne bismo trebali redukcionirati na nedomodalne pojmove. On također želi ponuditi aktualističko poimanje mogućih svjetova. Plantinga stoga napada Lewisov pogled na relativnost zbilje.

Plantinga vjeruje »da niti postoje niti su mogle postojati stvari koje ne egzistiraju; sama ideja nepostojećeg objekta je zabuna, ili u najboljem slučaju predodžba, poput one o okruglom kvadratu, čiji je primjer nemoguć« (Plantinga, 2003, 106). Prema Plantingi jedini pojam postojanja koji imamo jest pojam stvari koje zbiljski postoje, a aktualizam predstavlja jedini koherentni ontološki okvir za karakteriziranje pojma mogućeg svijeta (Loux, 2010, 201).

Promotrimo li logički slijed aktualizma mogli bismo zaključiti kako aktualisti zapravo niti ne vjeruju da postoji mnoštvo mogućih svjetova, jer oni nisu ozbiljeni, pa se mogućim svjetovima unutar modalnosti ne bi smjeli niti služiti. Jer kako je moguće da netko tvrdi da

postoji mnoštvo mogućih svjetova koji nisu u zbilji, a da oni svejedno postoje? Kako spojiti ove dvije tvrdnje koje na prvi pogled izgledaju kontradiktorno?

Plantinga predlaže da u mreži modalnih pojmova moramo prihvatiti moguće svjetove samo kao apstraktna stanja stvari koja nužno postoje, stoga njegov pogled na moguće svjetove svrstavamo u apstrakcionističke koncepcije mogućih svjetova. Plantinga koristi stanja stvari kao svojevrsni svjetotvoreći materijal. Stanja stvari su svojevrsne situacije koje su trenutno na stvari poput toga da magarci ne govore i sjekire ne padaju iz oblaka. Stanja stvari tako mogu biti uspostavljena ili neuspostavljena. Možemo reći kako su spomenute situacije uspostavljene dok situacija poput te da iz oblaka padaju sjekire nije uspostavljena. Svako stanje stvari postoji u zbiljskom svijetu i ono je uspostavljeno, a neka stanja stvari ne postoje stoga se nalaze u sferama mogućih svjetova i one nisu uspostavljene (Loux, 2010, 202). To da je svijet zbiljski znači da je u tom svijetu stanje stvari maksimalno uspostavljeno i to je ovaj kojeg trenutno nastanjujemo.

Dakle,

ako Plantinga može uspjeti za nas identificirati stanja stvari koja su mogući svjetovi, uspjeh će u pružanju potpuno konzistentnog aktualističkog razrješenja mogućih svjetova. Budući da su sva stanja stvari među sadržajima zbiljskog svijeta, pokazat će se da su mogući svjetovi stanja stvari koja zbiljski postoje; a budući da zbiljnost svijeta nije isto što i njegovo zbiljsko postojanje, tvrdnja da je samo jedan mogući svijet zbiljski pokazat će se spojivom s tvrdnjom da nema stvari koje ne postoje zbiljski (Loux, 2010, 202).

Već smo spomenuli kako je mogući svijet nešto maksimalno obuhvatno. Tako kod jezičnog ersatzizma imamo roman koji je maksimalno konzistentno obuhvatan, tj. sadrži ili neku rečenicu ili njezinu negaciju. Kod Plantinge s druge strane imamo mogući svijet kao maksimalno obuhvatno stanje stvari. Mogući je svijet tako sastavljen samo od elemenata, tj. stanja stvari koje priznajemo kao zbiljske.

No, sve postavke Plantingine teorije se za sada slažu s Lewisovim postavkama modalnog realizma. Ukoliko promotrimo Lewisov pasus iz *Protučinjenice* o tome što je svijet, taj isti pasus bi mogao stajati i na početku Plantinginog govora o mogućim svjetovima. Oba filozofa bi se složila da su svjetovi nešto maksimalno. Dok Plantinga tvrdi da je svijet stanje stvari koje je maksimalno, Lewis tvrdi da je svijet maksimalan u odnosu na prostorvremensku povezanost (van Inwagen, 1986, 186). To da su mogući svjetovi stanja stvari koja su uspostavljena ili nisu je kao Lewisova postavka o postojanju magaraca koji govore u nekom mogućem svijetu, a u drugom ne, samo smo umjesto postojanja u nekom mogućem svijetu rekli kako je magarac koji govori stanje stvari koje nije uspostavljeno. To da je u svim mogućim

svjetovima, uspostavljenost objekata samo moguće, dok jedan svijet sa objektima postoji zbiljski, isto je kao Lewisova postavka da je postojanje zbilje relativno, tj. ovisi o indeksikalnosti onoga koji tvrdi o postojanju objekata u zbilji. Čini se da oba filozofa tvrde iste stvari koristeći se različitom terminologijom i tvrdeći da je jedan konkretist, a drugi apstrakcionista.

Razlika se očituje u tome da se prihvaćanjem jedne teorije obvezujemo na stvarno, zbiljsko postojanje stvari koje se ne nalaze u našem zbiljskom svijetu, poput jednoroga i govorećih magaraca, dok u drugoj teoriji razne moguće svjetove samo poistovjećujemo sa stvarima koje nastanjuju zbiljski svijet, tj. stanjima stvari (Loux, 2010, 203). Također, Lewisova teorija je redukcionistička u toj mjeri da modalne pojmove svodi na nemodalne pojmove, dok se Plantinga koristi stanjima stvari te modalnim pojmovima mogućnosti. Plantinga je apstrakcionista za kojeg su mogući svjetovi apstraktne tvorevine sastavljene od apstraktnih entiteta – stanja stvari.

Također, što se tiče same indeksikalnosti, Lewis poistovjećuje druge svjetove kao da su jednakog ontološkog statusa sa našim svijetom, dok Plantinga interpretira zbiljnost nekog mogućeg svijeta u terminima uspostavljenosti nužnih stanja stvari. Sama činjenica da je jedno stanje stvari maksimalno uspostavljeno, dakle naša zbilja u kojoj su sva stanja stvari uspostavljena, daje mu povlašteni ontološki status (Loux, 2010, 204). Prema Lewisu, zbiljski svijet ima jednaki ontološki status kao i bilo koji od mogućih svjetova, dok Plantinga »interpretira zbiljnost nekog mogućeg svijeta u terminima uspostavljenosti stanja stvari; a uspostavljenost je ontološki značajno svojstvo stanja stvari« (Loux, 2010, 204). Pogled na našu zbilju kao ontološki povlaštenu iz činjenice da su sva stanja stvari uspostavljena te da je samo jedan mogući svijet maksimalno uspostavljen, naime, naš stvarni, aktualni svijet, što Plantinga određuje kao jedini svijet u kojem se sve što se odvija *stvarno* odvija, temeljna je razlika između Lewisovog modalnog realizma i Plantingine aktualističke pozicije.

Spomenuli smo kako su mogući svjetovi unutar konkretističkog poimanja mogućih svjetova zapravo konkretne pojedinačnosti, dok su mogući svjetovi u apstrakcionistačkom poimanju mogućih svjetova na neki način apstraktni entiteti. Razlika između apstrakcionista i konkretista zapravo je u glavnim crtama u tome kako definiraju termin *aktualnost*. Za apstrakcionista *aktualnost* je samo uspostavljenost stanja stvari: Stvarni svijet je jedan svijet – onaj među mogućim stanjima stvari koji je maksimalan s obzirom na uključivanje drugih stanja stvari – čije je stanje stvari uspostavljeno. Konkretist će, s druge strane, reći da je *aktualnost*

indeksikalni pojam. Za konkretista, nazvati svijet aktualnim znači reći da je netko njegov dio. Dakle, za apstrakcionista *aktualno* znači uspostavljenost stanja stvari, a za konkretista, *aktualno* predstavlja prostorvremensku povezanost (van Inwagen, 1986, 188).

Plantinga za razliku od Lewisa smatra kako je čak i naš zbiljski svijet apstraktan. Plantiga u svojem članku iz 1976. godine naslova *Aktualizam i mogući svjetovi* za zbiljski svijet tvrdi kako on »nema središte mase; on nije ni konkretan predmet niti ... zbroj konkretnih predmeta; on uopće nema prostorne dijelove« (Plantinga, 1976, 144). Stoga vidimo kako je prema Plantingi zbiljski svijet nešto različito od Lewisove odrednice svijeta kao svih obuhvatnijih situacija, jednostavno cijelog fizičkog svemira koji nas okružuje, tj. svih stvari koje su neke prostornovremenske udaljenosti od objekata u nekoj proizvoljnoj početnoj situaciji. Svijet je za Plantingu

kontingentno biće; i on i svaki od fizičkih predmeta koji ga čine bili bi mogli ne postojati. Zbiljski je svijet međutim stanje stvari pa je stoga nužno biće; on ne bi bio mogao ne postojati. Bio bi mogao ne opstojati [biti uspostavljen] no u stvari to nije mogao, pa zato što nije, fizički univerzum i svi predmeti koji ga čine postoje. No iako fizički univerzum kako ga znamo postoji samo zato što ovaj mogući svijet, naš svijet, opstoji [uspostavljen je], zbiljski svijet i konkretna cjelina koja se sastoji od mene i svega mog okruženja ipak su različite stvari (Loux, 2010, 204).

Plantinga, kao i Lewis, nudi svoje objašnjenje problematičnih modalnih pojmova pomoću mogućih svjetova. Uzeći u obzir Plantingino poimanje svjetova kao apstraktnih entiteta, postojanje u njegovim svjetovima Plantinga definira na sljedeći način. »Uzimajući pojam zbiljskog postojanja kao osnovan, možemo reći da neki predmet x postoji u nekom mogućem svijetu W akko je nemoguće da W bude zbiljski, a da x ne postoji« (Loux, 2010, 205). Sukladno tome, »reći da neka stvar postoji u nekom mogućem svijetu nije dakle isto što i reći da je ona fizički sadržana ili doslovce prisutna u tom svijetu; to je samo iznošenje protučinjenične tvrdnje da, da je taj svijet zbiljski, ta bi stvar bila postojala« (Loux, 2010, 205).

Prema van Inwagenu, ukoliko bismo pitali Plantingu (ili nekog drugog aktualista/apstrakcionista) da obrani svoju poziciju, on bi to učinio na sljedeći način:

razumno je jasno što znači reći o stanju stvari, koja su apstraktni objekti, da su *aktualna*: da su uspostavljena. Moguća stanja stvari jesu, ili predstavljaju, načine na koje bi stvari mogle biti. Na način donekle analogan slikama i deklarativnim rečenicama, oni reprezentiraju stvari kao da su raspoređene na određeni način, a mogu reprezentirati i netočno. Ako reprezentiraju netočno, nazivamo ih *neaktualiziranim* (ili nestvarnim). Ali što bi moglo značiti reći o konkretnom objektu poput konja da je *aktualan*? Konji i drugi konkretni objekti ne predstavljaju stvari kao određena reprezentacija – oni su jednostavno tu. Ako ispitamo način na koji se npr. *neaktualizirani konj* koristi, vidimo da je ovaj izraz gotovo uvijek značio, u većini slučajeva, *nepostojeći konj*. I doista, teško je vidjeti što bi drugo moglo značiti. U tom smislu *aktualnog* kažemo da nema, i da ne postoji mogućnost, *neaktualnog* konja.

Na koncu valja zaključiti kako je za sve aktualiste, pa tako i za Plantingu, trivijalna istina da je sve zbiljsko, dok je za Lewisa zbilja indeksikalno-relativni izraz. Za Plantingu su mogući svjetovi samo apstraktne reprezentacije, tj. apstraktna stanja stvari načina na koji je svijet mogao biti, ali on to nije. Samo jedna od tih apstraktnih stanja stvari maksimalno uspostavljeno i istinito reprezentira. To je ono što Plantinga naziva zbiljom. »Ta istinita reprezentacija, i samo ona, jest ozbiljena, i to je naš svijet; ostale neozbiljene reprezentacije samo su mogući svjetovi« (Lewis, 2011, XXVIII).

Zaključak

David Lewis je zasigurno jedan najznačajnijih autora filozofske misli suvremenog doba koji je svoje doprinose filozofiji ostvario u raznim granama filozofije poput filozofije jezika, filozofije matematike, epistemologije i filozofije znanosti, ali i u područjima poput metaetike i estetike. Njegova dva glavna doprinosa pronalazimo u granama filozofije uma i suvremene metafizike. U sklopu ovog rada odgovorili smo na neka pitanja unutar njegove teorije modalnog realizma koji se može primijeniti i primjenjuje se u nekoliko spomenutih filozofskih disciplina.

U prvom dijelu rada smo tako ponudili osnove razumijevanja modalnosti. Odredili smo zašto filozofi uopće uvode govor o modalnosti kao i što modalnost jest. Također, odredili smo razna tumačenja unutar modalnosti, ali i općenito govor o mogućim svjetovima. Tako smo promotrili govor o mogućim svjetovima koji samo nalikuje na filozofski govor o mogućim svjetovima, ali je uistinu odgovor na drugačiji set pitanja. Definirali smo tri filozofske koncepcije govora o mogućim svjetovima, a sve u svrhu uvoda u govor o modalnom realizmu.

Nakon prikazanog uvoda, uslijedilo je određenje modalnog realizma. Započeli smo analizu od samih temeljnih polazišnih točaka teorije. Polazišne točke iz kojih vidimo kako je prema modalnom realizmu naš svijet samo jedan od mnoštva mogućih svjetova. Ustvrdili smo kako Lewis smatra da modalni realizam potiče iz naše svakodnevne predfilozofske intuicije. Kada govorimo o mogućnostima, zapravo samo kvantificiramo nad svjetovima. Sistematizirana filozofija započinje s temeljnim postavkama kakvi su to svjetovi općenito, ali i koja su obilježja mogućih svjetova. Prema modalnom realizmu, zaključili smo kako su mogući svjetovi prostornovremenski i uzročno-posljedični izolirani jedan od drugog, da su konkretni te da su logički puni. Nakon prikaza obilježja svjetova, razmotrili smo na koje načine Lewis odbacuje kritike te istaknuli kako su neke kritike neosnovane, a neke u najgorem slučaju vode neriješenom ishodu. Zatim smo odredili tri alternativne metode konkretizmu. Lewis ih naziva ersatzizmima, tj. lošijim zamjenama modalnom realizmu. Lewis zaključuje kako svaka od alternativa na svoj način završava u još većim problemima nego njegov modalni realizam.

Na koncu, suprotstavili smo Lewisa i njegovo konkretističko, indeksikalno poimanje zbilje sa Alvinom Plantingom i njegovim apstrakcionističkim i apsolutnim poimanjem zbilje. Prema aktualizmu, rekli smo, samo je jedan svijet maksimalno uspostavljeno stanje stvari i to je naš stvarni, aktualni svijet. Svi ostali svjetovi, koji su mogući, imaju neuspostavljena stanja stvari.

Na koncu valja ponuditi i nekoliko završnih misli kao i prikazati mjesto gdje se otvaraju nova pitanja. Prvo pitanje koje se postavlja jest: Vjerujemo li da su Lewisove postavke modalnog realizma ispravne ili nisu? Lewis bez obzira na prigovore smatra kako je ponudio adekvatne odgovore na prigovore kao i suparničke teorije te da modalni realizam, iako odudara svojim postavkama od zdravorazumskog poimanja onoga što je zbiljsko, nudi najbolje rješenje kada progovaramo o problemima nužnosti i mogućnosti. Naša prosudba modalnog realizma išla bi crtama kritičara modalnog realizma koje smo spomenuli u 3. poglavlju. Kritičari poput Roberta Stalnakera i ostalih s razlogom Lewisovu teoriju nazivaju ekstremnim modalnim realizmom iz razloga što je cijena jednostavno previsoka. Lewis smatra kako je na argumente odgovorio na adekvatan način i kako bi filozofi trebali prihvatiti postavke modalnog realizma u potpunosti te kako je to najbolji način odgovora na nastale probleme unutar modalnosti, no vrlo mali broj filozofa smatra kako je Lewis u pravu. Filozofi smatraju kako je cijena previsoka, tj. da postoji prejaka filozofska intuicija kako naša stvarnost nosi povlašteni ontološki status, dok se na mogućnost gleda samo kao neostvorenu zbilju. Čak i sam Lewis tvrdi kako bi većini filozofa cijena korištenja modalnim realizmom bila previsoka (Lewis, 2011, 155).

Mogli bismo se složiti s Lewisom u toj mjeri u kojoj kaže da zdravi razum nema apsolutni autoritet u filozofiji, ali se ne bismo složili s time da intuicija o zbilji nema svoje opravdano utemeljenje. Lewis se ne slaže da je cijena previsoka. Napada pogrešno poimanje zbilje kao apsolutno smatrajući da je ona indeksikalan pojam, kao što smo prikazali u 3. poglavlju. Većina filozofa ipak nudi vlastite odgovore na konkretističku poziciju Davida Lewisa za koje smatraju da su adekvatni. Neki od njegovih argumenata čine se pojedinačno prihvatljivi. Jedina stvar koja nas zapravo odvlači od ove teorije jest naše zdravorazumsko vjerovanje. No, čak i na taj prigovor Lewis nudi odgovor. Prema Lewisu, kada se susretnemo sa teorijom modalnog realizma i odbacivanjem kritika i alternativnih teorija nastupa buljenje u nevjerici. Argument koji smatra da je dovoljan da modalni realizam prihvatimo kao istinit. Lewis smatra da »zdravorazumski stavovi u koje svi vjerujemo predstavljaju korpus nesustavne teorije, teorije od koje polazimo u izgradnji vlastite sustavne teorije, ali koju putem moramo poboljšati« (Lewis, 2011, XXXIX).

Lewis na koncu smatra da je prihvaćanje ili ne prihvaćanje modalnog realizma stvar prosudbe i procijene toga je li teorija korisna. Prema Lewisu, ne možemo zahtijevati da se filozofska teorija slaže s bilo čime što bez razmišljanja tvrdi čovjek s ulice, koji je neupućen te se stoga ne nalazi pod utjecajem nikakvih teoretskih koristi koje bi mogle proizaći ako se predomisli (Lewis, 2011, 157). Lewis nam nekoliko puta iznosi argument da je teorija

modalnog realizma korisna, te bismo je stoga trebali prihvatiti. No, zašto je korisnost neke teorije argument za njezino prihvaćanje? Mogli bismo postaviti teoriju da je korisno da ja imam sto kuna u džepu, što ne znači da je ta teorija istinita. No razlika između teorije sa sto kuna jest što uistinu mogu posegnuti u džep i vidjeti da nemam sto kuna, dok kod Lewisove teorije ne možemo empirijski provjeriti postoje li uistinu drugi svjetovi i drugi pojedinci koji za sebe tvrde da su konkretni, kao što mi možemo tvrditi za nas da smo mi i naš svijet konkretni.

Vjerujemo li, stoga, da je Lewis u nečemu u pravu? Naša bi prosudba bila da koliko god argumenata Lewis ponudio, niti jedan nema svoje čvrsto utemeljenje pa stoga teoriju modalnog realizma, koliko god ona bila razrađena, trebamo promatrati s dozom skepse. Teorija modalnog realizma uglavnom je napuštena, tj. filozofi uglavnom smatraju da je cijena modalnog realizma jednostavno previsoka. Sljedeće pitanje koje valja odgovoriti u ovom zaključnom dijelu jest: Zašto se modalnim realizmom uopće baviti? Postoje li neke koristi zašto proučavati modalni realizam?

Stvar oko koje se svi autori slažu jest da modalni realizam postavlja pitanja na području modalnosti koristeći se jednim potpuno novim i inovativnim načinom. Njegov rad zaslužuje širu publiku iz razloga što je pun provokativnih ideja i poticanja na razmišljanje. Odgovori i argumenti koje Lewis nudi najrazrađeniji su i najsustavnije razrađeni na području modalnosti. Na Lewisove prigovore alternativnim teorijama još uvijek nemamo potpune odgovore. Ukoliko dobro razumijemo što je Lewis htio reći, možemo dobiti dobar pregled što bi modalnost uopće trebala predstavljati. Modalni je realizam dobar kamen temeljac na kojem će se sigurno u narednim godinama razvijati razne teorije o modalnosti.

Literatura

- Abbot, Edwin A. (2005) *Plošnozemski: pripovijest o mnogo dimenzija*. Zagreb: STEPress.
- DeWitt, Bryce S. (1970). Quantum mechanics and reality. *Physics Today*, 23(9), 30-35.
- Jagnjić, Mate (2011). Modalni realizam i Everettovi svjetovi.
<https://jagnjic.org/clanci/kvantna-mehanika/modalni-realizam-i-everettovi-svjetovi/>
(Pristupljeno 30. 11. 2021.).
- Jeffrey, Richard C. (1990). *The Logic of Decision*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lehe, Robert T. (1998). Realism and Reality. *Journal of Philosophical Research*, 23, 219-237.
- Lewis, David (1970). Anselm and Actuality. *Noûs*, 4(2), 175-188.
- Lewis, David (1973). *Counterfactuals*. Oxford: Blackwell Publishers and Cambridge.
- Lewis, David (2011). *O mnoštvu svjetova*. Zagreb: Kruzak.
- Loux, Michael J. (2010). *Metafizika – Suvremen uvod*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji.
- Mallozzi, Antonella; Vaidya, Anand; Wallner, Michael (2021). The Epistemology of Modality. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ur.), <https://plato.stanford.edu/entries/modality-epistemology/> (Pristupljeno 02. 12. 2021.).
- Meinong, Alexius (1904). The Theory of Objects u *Realism and the Background of Phenomenology*, prev. I. Levi, D. B. Terrell, and R. Chisholm. *Free Press*.
- Menzel, Christopher (2021a). Actualism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ur.). <https://plato.stanford.edu/entries/actualism/> (Pristupljeno 02. 12. 2021.).
- Menzel, Christopher (2021b). Possible Worlds *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ur.). <https://plato.stanford.edu/entries/possible-worlds/> (Pristupljeno 20. 01. 2022.).
- Miller, Alexander (2021). Realism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ur.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/realism/> (Pristupljeno 02. 12. 2021.).

- Nolan, David (2002). *Topics in the Philosophy of the Possible Worlds*. Routledge: New York & London.
- Nolan, David (2005). *David Lewis*. Chesham: Acumen Publishing Limited.
- Parent, Ted (2012). Modal Metaphysics. *Internet Encyclopedia of Philosophy*.
<https://iep.utm.edu/mod-meta/> (Pristupljeno 23. 11. 2021.).
- Rapaport, William J. (1978). Meinongian Theories and a Russellian Paradox.
Noûs, 12:153-180.
- Plantinga, Alvin (1987). Two Concepts of Modality: Modal Realism and Modal Reductionism.
Philosophical Perspectives, 1:189-231.
- Terekhovich, Vladislav (2016). Possible Worlds and Possibilities of Substances. *PhilPapers*.
<https://philpapers.org/archive/TERPWA.pdf> (Pristupljeno 17. 01. 2021.).
- Vaidman, Lev (2021). Many-Worlds Interpretation of Quantum Mechanics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ur.),
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/qm-manyworlds/>
(Pristupljeno 23. 11. 2021.).
- Miller, Alexander (2021). Realism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*
Edward N. Zalta (ur.). <https://plato.stanford.edu/entries/david-lewis/>
(Pristupljeno 30. 06. 2022.).
- Skyrms, Brian (1976). Possible Worlds, Physics and Metaphysics. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 30, 323-332.
- Stairs, Allen (1988). Review Essay: On the Plurality of Worlds. *Philosophy and Phenomenological Research*, 49(2), 333-352.
- Weatherson, Brian (2021). David Lewis. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*
Edward N. Zalta (ur.). <https://plato.stanford.edu/entries/david-lewis/#6.2> (Pristupljeno
26. 06. 2022.).